

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н.КАРАЗІНА

ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ

КАФЕДРА ПРИКЛАДНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: Особливості сприйняття шлюбу, що розривається, парами з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу

Студентки 2 курсу групи ЗПС-61 другого
(магістерського) рівня вищої освіти освітньо-
професійної програми «Психологія» за
спеціальністю 053 – ПСИХОЛОГІЯ
Ганни КУНДІУС

Керівник: к. психол. н., ст. викл ЗВО
Павло СЕВОСТ'ЯНОВ

Чотирьохрівнева шкала оцінювання _____
Кількість балів: _____

Члени комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПИТАННЯ СПРИЙНЯТТЯ ШЛЮБУ, ЩО РОЗРИВАЄТЬСЯ, ПАРАМИ З ДІТЬМИ І БЕЗ ДІТЕЙ В ПРОЦЕСІ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ	6
1.1. Наявність дітей як чинник, що визначає подружні стосунки.....	6
1.2. Психологічні аспекти феномену розривання шлюбу	12
Висновки до розділу I	20
РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ ШЛЮБУ, ЩО РОЗРИВАЄТЬСЯ, ПАРАМИ З ДІТЬМИ І БЕЗ ДІТЕЙ В ПРОЦЕСІ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ	22
2.1. Мета, завдання дослідження; характеристика вибірки	22
2.2. Методи дослідження	23
Висновки до розділу II.....	27
РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ ШЛЮБУ, ЩО РОЗРИВАЄТЬСЯ, ПАРАМИ З ДІТЬМИ І БЕЗ ДІТЕЙ В ПРОЦЕСІ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ	28
3.1. Визначення особливостей шлюбного потенціалу парами з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу.....	28
3.2. Визначення особливостей рольових очікувань і домагань в шлюбі парами з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу	33
3.3. Визначення особливостей задоволеності шлюбом парами з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу.....	42
3.4. Визначення особливостей репрезентації шлюбу у семантичному просторі пар з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу	45
Висновки до розділу III	48
ВИСНОВКИ.....	51
ЛІТЕРАТУРА	54

ВСТУП

Актуальність проблеми. Згідно з даними Держстату, середній відсоток розлучень в Україні за останні чотири роки сягає 58,6%, і, очевидно, що така частка становить серйозну загрозу для інституту сім'ї та суспільства в цілому. Отже, даний факт зумовлює вагому необхідність дослідження причин надзвичайно високої долі розривань шлюбів, в тому числі і у площині психологічних чинників.

На сьогоднішній день у суспільстві встановлена стійка думка, що наявність у сім'ї дітей є одним з вагомих факторів, які зміцнюють шлюб, роблячи його у високій ступені стійким. Також на це може вказувати і співвідношення розлучень бездітних сімей та тих, що дітей мають (61% проти 49%). Більш того, на даний момент існує ціла низка наукових даних, які це підтверджують (Е. Фромм, Г. Крейг та ін.). Проте, серед них є й такі, що вказують на неоднозначність впливу чинника наявності дитини на сімейну динаміку (К. Хорні).

При цьому усі наявні дослідження, як правило, розглядають цей чинник в рамках штатного функціонування сім'ї. На наш же погляд, вказані уявлення слід неодмінно доповнити знаннями про зазначені механізми в періоди пікових проявів сімейних криз, до яких, безперечно, слід відносити розлучення. Ми виходимо з того, що саме при такому підході, в умовах домінування негативних переживань, які зазвичай супроводжують розлучення, ми матимемо більше можливостей виявити ті з них, які не отримують можливості для вагшого розвитку в ситуації наявності дітей. Отже, неоднозначність наявних даних щодо впливу чинника наявності дитини на сімейне функціонування, з одного боку, та брак уваги до зазначеної проблеми в умовах виразної кризи, з іншого, - і зумовлюють наш інтерес до означеної проблеми.

Мета роботи: дослідити особливості сприйняття шлюбу, що розривається, парами з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу.

Об'єкт дослідження: шлюбні відносини.

Предмет: сприйняття шлюбу, що розривається, парами з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу.

Завдання: 1) Провести теоретичний аналіз питання сприйняття шлюбу, що розривається, парами з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу.

2) Визначити особливості шлюбного потенціалу парами з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу.

3) Визначити особливості рольових очікувань і домагань в шлюбі парами з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу.

4) Визначити особливості задоволеності шлюбом парами з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу.

5) Визначити особливості репрезентації шлюбу у семантичному просторі пар з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу.

Гіпотеза. Як у випадку з парами, що мають дітей, так і щодо з пар без дітей, ми очікуємо, що ставлення до шлюбу, що розпадається, буде виявлятися негативним. Проте, ми припускаємо, що для пар з дітьми сприйняття шлюбу буде характеризуватися вищою вагомістю та більшою виразністю таких компонентів цього сприйняття, як інтелектуально-світоглядний та морально-психологічний.

Для реалізації поставлених завдань було відібрано наступні **методики**:

1) Методика «Діагностика шлюбного потенціалу особистості» (ДШПО) (Потапчук Є. М.)

2) Опитувальник «Рольові очікування й домагання в шлюбі» (адаптація: Н.Ф. Портницька, І.М. Тичина).

3) Тест діагностики задоволеності шлюбом Д. Селіванової.

4) Метод семантичного диференціалу Ч. Осгуда (адаптація: С. Яновська, П. Севост'янов, Р. Туренко).

5) Шкала «Особисте життя» методики незавершених речень Сакса-Леві.

Методи математичної статистики:

- Критерій Колмогорова-Смирнова для перевірки нормальності розподілу.
- Описові статистики – для аналізу виразності показників ставлення до шлюбу.
- Непараметричний критерій Манна-Уїтні для проведення порівняльного аналізу незалежних вибірок – груп досліджуваних, що мають дітей, і що їх не

мають.

- Критерій Хі-квадрат – для порівняння частоти ознак номінативного типу, виявлених у незалежних вибірках за допомогою методу незавершених речень.

- Метод кореляційного аналізу Спірмена – для визначення зв'язку параметрів сприйняття шлюбу з віком досліджуваних, віком їхніх дітей та стажом перебування у шлюбі.

Обчислення здійснювалися за допомогою програмного забезпечення IBM SPSS 23 версії.

Вибірка. У дослідженні взяли участь 36 пар, що перебувають в процесі шлюбнорозлучного процесу і мають спільних дітей (віком від 3 до 14 років). Шлюбний стаж даних досліджуваних становить від 3 до 15 років ($6,3 \pm 2,57$). Вік чоловіків становить від 24 до 46 років ($33,4 \pm 5,57$); жінок – від 22 до 42 років ($29,97 \pm 4,87$). Також досліджувалася група, що складається з 39 пар, що перебувають в процесі шлюбнорозлучного процесу і не мають дітей. Шлюбний стаж даних досліджуваних становить від 2 до 12 років ($6,5 \pm 2,45$). Вік чоловіків становить від 22 до 48 років ($33,7 \pm 5,69$); жінок – від 21 до 40 років ($28,8 \pm 4,61$).

Практична значущість роботи полягає у можливості використання отриманих даних для більш диференційованого використання у консультативній та психотерапевтичній роботі з сімейними кризами, з урахуванням того, чи є в сім'ї діти.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПИТАННЯ СПРИЙНЯТТЯ ШЛЮБУ, ЩО РОЗРИВАЄТЬСЯ, ПАРАМИ З ДІТЬМИ І БЕЗ ДІТЕЙ В ПРОЦЕСІ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ

1.1. Наявність дітей як чинник, що визначає подружні стосунки

У сучасній психологічній науці є безліч досліджень, спрямованих на вивчення впливу сім'ї на дитину, на дослідження її соціалізації, формуванні її особистості тощо [5; 6]. Проте робіт, які б зосереджувалися на зворотному процесі, тобто, на впливі дитини на сім'ю, - не так багато. Тим не менш, серед останніх є доволі показові в аспекті демонстрації вагомості та істотності цього впливу.

Зокрема, як відзначає Є. Ковальова, зміни у сімейній динаміці можуть спостерігатися вже на етапі очікування (або навіть планування, якщо таке мало місце) дитини [17]. Згідно з думками дослідниці, в цей період збільшується повага та обережність у ставленні подружжя один до одного з певною перевагою даних якостей у чоловіків. Після народження дитини статеворольовий «перекос» і інтенсивність трансформацій сімейної динаміки зростають ще більше, адже утворюється новий міцний зв'язок системи «мати-дитина», через що чоловіки можуть відчувати себе дещо облишеними осторонь.

Г. Бевз говорить про те, що народження дитини обумовлює підвищення взаємозацікавленості подружжя, їхню конкретизацію уявлень щодо шлюбних ролей, особистісне дозрівання, зростання рівня соціальної відповідальності та дорослішання [3]. Хоча, дослідником відзначається, що, не дивлячись на будь-які зусилля чоловіків щодо підготовки до ролі батька, народження дитини у переважній більшості випадків пов'язане зі стресом та відчуттям раптовості, і даний факт також може вносити значні корективи у сімейну динаміку.

О. Лещенко зазначає, що народження дитини носить кризовий характер – нормативного типу для самої дитини, і напівнормативного – для батьків [23]. І, на думку дослідника, однозначності у впливі даної події на сімейне життя виявити неможливо, - адже вона може сприяти як зміцненню сім'ї за рахунок перенесення її на якісно новий рівень, так і погіршити стосунки через появу нових складних

викликів.

Багато в чому динаміка сімейних стосунків може визначатися і перебудовою після народження дитини стосунків подружжя з найближчими родичами – батьками чоловіка та дружини [43]. Зокрема, мова може йти про емоційне віддалення від них через переспрямовування уваги на новонародженого, - що може створювати умови для виникнення конфліктів між старшим та середнім поколіннями, які, в свою чергу, позначатимуться і на подружніх відносинах.

На тлі зазначеної проблеми дуже важливо розуміти, які загалом соціально-психологічні функції несе сім'я. В рамках соціальної психології їх виділяють кілька [4]. По-перше, це – створення умов для індивідного відтворення. Тут варто мати на увазі, що сім'я – це мала спільнота, що ґрунтується на шлюбному союзі, веде спільне господарство, характеризується родинними зв'язками на рівнях «чоловік-дружина» та «батьки-діти». Відповідно, функція, що полягає у створенні умов для індивідного відтворення, є одним з найважливіших аспектів відповідності сім'ї її визначенню.

Наступна функція сім'ї полягає у формуванні підґрунтя для задоволення низки духовних/фізичних потреб її членів. В даному випадку мова йде про найширший діапазон таких потреб: потреби у безпеці, повазі, любові, комунікації, близькості, вихованні, сексуальні потреби тощо.

Остання фундаментальна функція сім'ї носить назву виховної. В рамках багатьох досліджень відзначається, що сім'я є базовим інститутом соціалізації в ході формуванні особистості. Крім того, виховна функція має на увазі задоволення потреб в батьківстві та материнстві [4].

Як ми можемо бачити, народження дитини не може лишити осторонь жодну із зазначених основних функцій сім'ї, - відповідно, дана подія може вважатися однією з найбільш вагомих у визначенні змін сімейного функціонування.

Проте, як зазначає М. Маркова, детермінація сімейних відносин наявністю дітей не обмежується лише початковим періодом після їхнього народження, і для зрілих сімей з дітьми (дошкільного, шкільного, підліткового і навіть старшого віку) також характерні свої унікальні особливості [29]. Оскільки на даному етапі в нормі,

як правило, домінує виховна функція, решта функцій можуть дещо придушуватися та пригнічуватися. Відповідно, може страждати задоволення потреб духовного і фізичного характеру, колишні плани про народження наступної дитини можуть коригуватися і т.д. В цей період у сім'ї домінує побудова-господарча діяльність, покликана на забезпечення матеріальної основи виховного процесу. Під загрозою опиняється духовна близькість подружжя, нерідко спостерігається зниження задоволеності шлюбом як з боку чоловіка, так і з боку дружини, яке багато в чому можна пояснювати побутовою перенавантаженістю подружжя у поєднанні з необхідністю застосування додаткових психоемоційних ресурсів на перебудову сімейного укладу.

Г. Крейг вважав, що особливості функціонування сімей з дітьми полягають в тому, що тільки з їхньою появою перед подружжям відкривається можливість досягнення вищої точки розвитку як сімейної пари в цілому, так і ролей чоловіка та дружини [48]. Відповідно, члени сім'ї отримують змогу будувати власну взаємодію на якісно відмінному рівні від того, що був доступний їм раніше.

За Е. Фроммом, діти дають змогу подружжю формувати справжнє відчуття любові, яке, на відміну від «бездітного» періоду, характеризується двовимірністю, за якого почуття любові владне реалізовуватися і по відношенню до партнера, і по відношенню до дитини [50].

При всьому цьому тут, знов-таки, неможливо констатувати моновекторний характер змін, які відбуваються у сім'ї після народження дитини. Згідно з М. Марковою, динаміка розвитку подружніх стосунків визначається поетапним вирішенням проблем, які виникають в кожний період її функціонування [29]. Як тільки молодята налагоджують побут, долаючи більшість проблем сумісного ведення господарства, і починають планувати дитину, виникають нові моменти очікування появи нового члена родини. Ці моменти можуть призводити як до позитивних переживань, так і до стресових проявів. Далі – народження дитини, яке, з одного боку, може бути виправданням попередніх очікувань, а з іншого – вносити тривогу, наприклад, через брак батьківського досвіду (якщо мова йде про першу дитину), або через зазначену вище зміну змісту подружніх ролей. На варто забувати

і про такий феномен, як післяпологова депресія матерів, який може вносити дуже вагомий внесок у сімейний психологічний клімат. Впродовж подальшого розвитку сім'ї на стосунках подружжя можуть значною мірою негативно віддзеркалюватися нормативні кризи дитини, і позитивно – їхнє подолання.

Відповідно до думок з О. Яцини, дитина в сім'ї є фактором, що робить спільне минуле подружжя максимально емоційно насиченим, - настільки, що жодні події у житті бездітної родини не можуть бути навіть віддалено наближеними до цього (за виключенням екстремальних моментів вкрай негативного характеру, пов'язаних з вагомими психоемоційними потрясіннями, - але їх дослідниця відносить до таких, що не підпадають під межі норми) [45].

Згідно з К. Хорні, поява дітей є нічим іншим, ніж індикатор позитивності шлюбних відносин [51]. Так, на думку авторки, якщо шлюб від самого початку є гармонійним та наділений здоровими стосунками, народження дитини його зміцнить ще більше, а нові виклики та проблеми, пов'язані із зазначеною подією, виступатимуть в якості інструменту для загартування відносин. Проте, якщо від самого початку у парі є проблеми, які навіть, будучи неочевидними, можуть не усвідомлюватися ними, поява дітей має тільки збільшити дисгармонійність. В якості прикладу Хорні наводить ситуацію надмірної прив'язаності чоловіка до власної матері, яка з народженням первістка переспрямовується на дружину як мати його дитини. Як наслідок, чоловік перестає сприймати дружину в ролі об'єкта сексуальних бажань, що може провокувати сімейні розлади через брак близькості. Натомість, з боку жінки може спостерігатися помітне переведення любові від чоловіка до дитини, що також сприятиме охолодженню романтичних стосунків та появі ревнощів з боку чоловіка.

Також дослідниця говорить і про те, що навіть попри відсутність виразних психологічних проблем на особистісному рівні, незадоволеність одного з подружжя шлюбом від його початку (через шлюб за розрахунком чи необдумані дії тощо) з появою дітей має тільки збільшуватися, і в такій ситуації обвинувачення в цьому будуть спрямовуватися саме на новонародженого [51].

Вплив дитини на сімейні стосунки може спостерігатися навіть коли вона стає

дорослою і починає самостійне життя, покидаючи батьків [43]. В такому випадку знову руйнується попередня система відносин, яка до цього моменту набула більш-менш виразної сталості та стабільності, і подружжю доводиться вчергове шукати себе в рамках нових соціально-психологічних ролей.

До усіх наведених закономірностей слід неодмінно додавати соціокультурний контекст. Наприклад, в нашому суспільстві доволі розповсюдженою є ситуація, коли весілля справляється вже під час вагітності жінки. При цьому варто мати на увазі, що навіть за наявності досвіду сумісного проживання партнерів до цього, він не є тотожним досвіду одруженої пари, адже, у другому випадку мова йде про більшу відповідальність і більшу кількість обов'язків. В подібних випадках проблеми, пов'язані з початковими стадіями функціонування новоствореної сім'ї складаються з викликами, що ставить перед подружжям народження дитини, і в такому разі даний факт може значною мірою негативно позначитися на сімейній динаміці.

Нарешті, слід мати на увазі і характер змін навколосімейних соціальних зв'язків, які зазнають кардинальних змін після появи у подружжя дитини. По-перше, мова йде про поєднання двох родин – з боку чоловіка та дружини [4]. Зазвичай з народженням у подружжя сина або доньки кількість контактів між цими двома сторонами значною мірою зростає: бажання допомогти батькам дитини, прагнення внести свій вклад у виховання малюка, спроба задовольнити свою потребу у приналежності тощо. Це, в свою чергу, призводить до помітної зміни характеру внутрішньосімейного клімату, що неодмінно позначатиметься на сімейній динаміці: якщо збільшення контактів між двома родинами є адекватним, продуктивним та ненав'язливим, - умов для псування стосунків між подружжям утворюватися не буде, - навпаки, - формуватиметься підґрунтя для зміцнення сімейної гармонійності; але, якщо вектор міжродинної взаємодії буде, наприклад, надмірним, або конфліктним, або таким, що характеризується настирним прагненням прищепити іншій стороні правоту своєї, - це матиме, безсумнівно, негативно віддзеркалюватися на стосунках чоловіка та дружини.

По-друге, - з народженням дитини сильно змінюється характер зв'язків

подружжя з друзями та знайомими. Відтепер, з огляду на пріоритетність догляду за новонародженим, приятелі та друзі, пов'язане з ними, відходять на другий план. Часто це пов'язано зі зменшенням можливостей чоловіка та дружини організовувати відпочинок та власний простір, - через що будь-яка психоемоційна напруга, яка виникає через щоденні клопоти, здебільшого має вивільнення саме в рамках сім'ї, - що, знову-таки, негативно позначатиметься на стосунках подружжя [4].

Таким чином, ми можемо підбити підсумок, що народження дитини здійснює на сім'ю надзвичайно вагомий вплив, характер якого є неоднозначним. З одного боку, це сприяє зростанню взаємоповаги між подружжям, конкретизацію уявлень щодо шлюбних ролей, сімейної відповідальності, гармонійності, темпів особистісного дозрівання чоловіка та дружини тощо. Проте, зазначена подія здатна поставити перед сім'єю нові виклики, спричиняючи додаткове психоемоційне навантаження, і, як наслідок, погіршення внутрішньосімейного клімату, проблеми, пов'язані з переживанням жінкою післяпологової депресії, а також – з руйнуванням старих систем соціальних відносин з утворенням нових як всередині родини, так і поза нею. Крім того, народження дитини здатне зміцнити відносини, які є гармонійними та позитивними від початку; проте, за наявності очевидних або латентних проблем соціально-психологічного характеру у житті подружжя, поява дитини з високою долею імовірності посилює їх, вводячи сім'ю у виразний кризовий стан ненормативного характеру.

Зазначений висновок є вкрай важливим в контексті предмету нашої роботи, адже ми маємо вагомі підстави проводити порівняльний аналіз сімей з дітьми і без дітей, знаючи, наскільки визначним є чинник наявності дитини в аспекті впливу на взаємовідносини подружжя.

Тут варто повторити одну з озвучених вище думок щодо того, що здебільшого розглянуті дослідження аналізують стосунки і, відповідно, ставлення до шлюбу, у відносно «штатних» умовах. Ми ж націлюємося на їхнє вивчення в межах пікового прояву кризи, тобто, в умовах ухвалення рішення про розлучення. З цієї позиції доволі показовим, на нашу думку, має бути характер видозмінення

сприйняття подружнього життя, в залежності від наявності дітей. І, перш ніж переходити до емпіричного дослідження зазначених особливостей, проведемо аналіз літератури щодо психологічного аспекту феномену розривання шлюбу, що має допомогти нам краще співставити виміри впливу чинника наявності дітей на ставлення до шлюбу, з одного боку, та знаходження подружжя в ситуації розривання шлюбу.

1.2. Психологічні аспекти феномену розривання шлюбу

Якщо розглянутий у попередньому підрозділі процес створення сім'ї ми називали укладенням шлюбу, то, очевидно, що розривання шлюбу є нічим іншим, ніж припинення існування даної сім'ї в тому складі, якому вона була до нього [21].

З нормативно-правової точки зору розривання шлюбу – це акт припинення шлюбного зв'язку, який юридично фіксує припинення існування подружньої пари [39]. Але якщо звернутися до психологічного підґрунтя даного процесу, слід говорити про його беззаперечно більшу складність.

В першу чергу, це зумовлюється тим, що зазвичай розривання шлюбу не є фактично миттєвим процесом, - йому передують рішення про готовність до припинення шлюбних стосунків, формування якого інколи може здійснюватися роками. По-друге, психологічне прийняття розлучення не обов'язково має співпадати з моментом нотаріального оформлення свідоцтва про розрив шлюбу, - воно може виникнути і задовго до нього, - в такому випадку подружжя до моменту розлучення лишаються чоловіком та дружиною лише формально; і вже після нього, - наприклад, коли обидва подружжя визнали неможливість сумісного буття, через що і виник розрив шлюбу, проте емоційна прив'язка (або особистісна залежність) все ще тримається протягом певного часу після цього [42].

До того ж, на сьогоднішній день багатьма дослідниками визнається втрата функціоналу інституту шлюбу, - отже це могло б давати підстави не визнавати юридичне оформлення розлучення в якості пікового прояву сімейної кризи. Проте, як зазначає О. Столярчук, і укладання шлюбу, і його розірвання все ще лишається вагомим індикатором переходу любовних стосунків на якісно різні рівні в уявленні

подружжя [41].

Дослідницею було виокремлено три основні підходи до розуміння психологічного контексту розривання шлюбу. Перший з них визначає розлучення як відхилення від норми, як наслідок нездорових стосунків, що призвели до неможливості сумісного буття подружжя. В цьому підході стверджується, що наука має прагнути до того, щоб дослідити усі можливі причини розлучень і знайти способи унеможливити розриви шлюбу.

В іншому підході стверджується, що розлучення детермінуються, з одного боку, недосконалістю організації самого явища шлюбу, з іншого – вже зазначеною вище кризою функціоналу даного феномену. Тобто, природа шлюбу є такою, що він від самого початку є приреченим на ризик бути розірваним, до того ж маючи низьку спроможність протистояти викликам суспільних процесів. В першу чергу мова йде про невідповідність подружніх романтичних зав'язків тим, що декларуються на нормативно-правовому рівні при укладанні шлюбу. Зокрема, якщо перші (особливо на початку стосунків) визначаються почуттями любові та прив'язаності, то у другому випадку мається на увазі низка прав і обов'язків, репрезентованих на когнітивному рівні.

В рамках третього підходу зазначається, що розривання шлюбу є нормативною складовою сімейних відносин в контексті все більшого розширення міри особистісної свободи. В цьому випадку розлучення визначається як норма, оскільки воно є інструментом забезпечення автономності та повноцінності функціонування особистості [41].

Головний чинник, що поєднує всі три підходи, - неможливість продовження подружніх стосунків. Отже, не дивлячись на те, в рамках якого підходу доводиться розглядати процес розлучення, в аспекті сімейних відносин він має інтерпретуватися як кризовий стан.

Р. Федоренко зазначає, що до розлучення подружжя можуть привести певні групи мотиваційних чинників [43]. Одна з них – соціально-біологічні змінні, - такі як втрата фізичної привабливості в очах партнера, згасання еротичного потягу, неспроможність подружжя (або когось з них) задовольняти фізіологічні потреби

тощо. Друга група – соціально-економічні змінні: незадовільність побутових умов, неспроможність партнера, на якого покладено функції з матеріального забезпечення родини, реалізувати ці функції у достатній мірі і т.д. Третя група – соціально-психологічні змінні: брак взаємоповаги між подружжям, нестача емоційної близькості, конфліктність, несприятливість сімейного клімату тощо.

В. Степико запропонувала видозмінену класифікацію мотиваційних чинників розлучень, в межах якої дослідницею вбачалося чотири групи: економічні мотиви; біологічні мотиви; соціально-культурні мотиви та духовні мотиви. Виокремлення і принципове розведення останніх двох категорій авторка пояснює відмінностями у джерелах їхньої детермінації: якщо перші черпають здебільшого свій початок ззовні, то другі – зсередини сім'ї [40].

А. Пивовар вбачає причини ухвалення рішення про розрив шлюбу у порушенні і втраті актуальності основних мотиваційних шляхів його утворення, які також підлягають класифікації [34]. По-перше, мова йде про орієнтацію на певний тип шлюбу з превалюванням зовнішнього критерію вибору шлюбного партнера (наприклад, його соціальний статус чи психологічний/фізіологічний типаж). По-друге, - орієнтація безпосередньо на сам шлюб як такий (наприклад, здійснення мрії мати власну сім'ю при певній мірі нехтування важливості того, хто саме буде виступати в ролі партнера). І, нарешті, - орієнтація на конкретного партнера, який приймається у всій цілісності його образу, включно як з позитивними, так і негативними рисами. Згідно з авторкою, не дивлячись на суттєву змістовну відмінність усіх трьох шляхів, в контексті розривання шлюбу їх поєднує однотипне спричинення розлучення невідповідністю очікувань та реального сприйнятого досвіду проживання певного часу у шлюбі.

Г. Бакуліна вважає, що одними з найбільш суттєвих чинників, що призводять до розлучень, на сьогоднішній день є урбанізація суспільства і витіснення традиційних уявлень про шлюб динамічними [2]. На думку дослідниці, сьогодні через вказані вище два фактори на перший план виходить високий темп функціонування особистості, через який розвиток повноцінних шлюбних відносин є просто неможливим. Наприклад, в ситуації, коли і чоловік, і дружина працюють,

намагаючись побудувати успішну кар'єру, психологічні ресурси для підтримки сімейного благополуччя спрямовуються на нього за залишковим принципом, через що шлюбні відносини перетворюються на формальність, не підкріплену емоційним підґрунтям.

А. Туровська серед мотивів розлучень в якості найбільш вагомих виділяє: розбіжність у психологічних якостях, яка створює передумови для конфліктності; відсутність або брак спільних захоплень та інтересів; втрата романтичних і любовних почуттів до партнера; недотримання принципів подружньої вірності; брак сексуальної задоволеності; нехтування подружніми правилами та обов'язками, залучення найближчих родичів у подружні стосунки (наприклад, коли батьки чоловіка чи дружини проявляють надмірну нав'язливість); адиктивна поведінка; неприйняття одним з подружжя (чи обома) батьків свого партнера; переведення почуттів з партнера до іншої особи та сприйняття побутових умов як незадовільних [42].

Т. Лакуста наводить ієрархію причин розлучень, впорядковану за спаданням міри поширеності [22]. Зокрема, найбільш розповсюдженими детермінантами розривання шлюбу, згідно з даними авторки, є побутові та матеріальні чинники, які призводять до більш ніж половини розлучень в українському суспільстві. Далі за низхідною – проблеми, пов'язані з адиктивним вживанням психоактивних речовин (більш ніж третина розірвань шлюбів). Після цього – втрата інтересу до шлюбу як до цінності, що набуває все більшої характерності для сучасного суспільства; факти подружньої зради; несумісність психологічних профілів подружжя; зниження емоційної насиченості життя у шлюбі; зустріч нового об'єкта кохання; та відсутність дітей. До слова, останній факт, хоч і є малопредставленим у зазначеній ієрархії (7% від загального числа розлучень), тим не менш, дає вагому підпитку актуальності нашої роботи, адже він однозначно вказує на потенційні відмінності у сприйнятті шлюбу парами з дітьми та без них.

Л. Ковальчук до вказаних Т. Лакустою причин зовнішнього характеру в якості одного з найбільш суттєвих чинників розлучень відносить фізичну віддаленість подружжя [18]. Згідно з думкою дослідниці, «любов на відстані» є

неможливою, оскільки в таких умовах пригнічується можливість для реалізації низки основоположних принципів існування шлюбу: інтимна близькість, задоволення сексуальних потреб, відчуття спорідненості, реалізація спільних інтересів та захоплень і т.д.

Згідно з К.Г. Юнгом, шлюб є багатомірним явищем, який утворюється на основі взаємодії низки суб'єктивних і об'єктивних чинників з частково гетерогенною природою [52]. В разі порушення одних з них зачіпається система зв'язків у всьому комплексі, завдяки чому він отримує погіршення всього свого подальшого розвитку, що, в свою чергу, і створює умови для ухвалення подружжям рішення про розлучення.

В рамках досліджень Е. Бернз було визнано, що передбачити чинники, що викликають ризик розпаду шлюбу, можна ще на етапі його укладання [47]. По-перше, дослідниця до них відносила так званий вимушений шлюб, - коли молодята одружуються через факт вагітності. Також серед таких виділявся негативний характер дошлюбних відносин: визнавалося, що регулярні сварки та конфлікти до укладання шлюбу не мають тенденції до зникнення після одруження. Крім того, авторкою вказувалися: дошлюбна невірність, швидкоплинність укладання шлюбу, пов'язана з недостатньою обізнаністю партнерів щодо один одного, одруження у занадто ранньому віці, неприйняття батьками молодят (або одного з них) їхніх стосунків, зростання партнерів у неповних сім'ях, та вмотивованість вступу у шлюб через причини, що не мають відношення до змісту сімейних відносин (наприклад, щоб досадити своєму колишньому партнеру, щоб довести знайомим власну цінність, або з метою якомога скоріше розпочати окреме від батьків життя). Проте саме в контексті психологічного аспекту причинності розлучень Е. Бернз здебільшого вказує на емоційну та психологічну незрілість молодят. Вона може полягати у нестійкості та негативності емоційних реакції на проблеми та виклики у стосунках, зниженій самовартості та невпевненості у собі, залежності від інших членів родини (наприклад, від батьків – в економічному чи досвідному плані). При цьому авторка зауважила, що, в разі відсутності психологічної зрілості під час укладання шлюбу в обох партнерів, вірогідність тривалого збереження такої сім'ї є

майже нульовою; проте, якщо мова йде лише про одного з молодят, шлюбні стосунки згодом можуть стабілізуватися та набути гармонійності [47].

Вказані дослідницею положення цілком узгоджувалися з висловленими раніше думками А. Адлера щодо визнання зрілості особистості в якості підґрунтя для формування відкритості по відношенню до викликів та проблем життя; для утворення здібності встановлювати адекватні, здорові відносини з оточуючими, зі знайомими та близькими; реалізовувати продуктивну та корисну діяльність. З огляду на це, Адлер також говорив про тотожність браку психологічній зрілості та спроможності особистості будувати міцні та гармонійні шлюбні стосунки [46]. Крім того, дослідник відзначав, що, окрім недостатньої зрілості, на виникнення ризику розлучення можуть впливати перебільшена чуйність як наслідок розвитку комплексу неповноцінності; недовірливе ставлення одного подружжя до іншого (особливо важливим даний чинник, згідно з автором, визначався в контексті сумнівів як індикаторів неготовності розподілу життя з конкретним партнером); зверхня психологічна позиція (наприклад, коли один з партнерів бажає постійно здійснювати виховний вплив на іншого); установка на негатив та розчарування шлюбом; та необґрунтовані ревності.

О. Ригель та О. Посацький відзначають, що в психологічній площині сам феномен шлюбу слід інтерпретувати як певний баланс між негативними та позитивними аспектами його впровадження [38]. Причому, ці аспекти можуть репрезентувати або суміжні, або кардинально відмінні системи людських цінностей. Якщо, наприклад, мати на увазі одновимірні полюси, можна говорити, що шлюб продовжує тривати, оскільки емоційна прив'язаність подружжя переважає вплив конфліктів на сімейну гармонійність. У випадку же з багатовимірними полюсами можна навести приклад, коли побутові умови, в яких живе сім'я (вимір соціально-економічних змінних) переважає незадоволеність від інтимної близькості (вимір соціально-біологічних факторів). Відповідно до даних уявлень, розлучення є нічим іншим, ніж суттєва зміна зазначеного балансу у негативний бік, завдяки чому його переважання не дає подальшої змоги для тривання шлюбу.

Крім того, як зазначають автори, вимірність чинників, що зумовлюють

характер вказаного балансу, визначається не тільки їхнім змістом, а й джерелом походження. Зокрема, мова йде про зовнішні фактори (обставини, умови, контекстні події тощо) та внутрішні (комунікація, взаємодія, емоційна близькість і т.д.).

Одним з найбільш вагомих здобутків О. Ригель та О. Посацького в аспекті розгортання уявлень про психологічне підґрунтя розривання шлюбу є введення поняття установки на розлучення. Згідно з дослідниками, це – недискретна, безперервна змінна, яка визначає міру психологічного прийняття невідворотності факту припинення існування шлюбу. Вона є тим виразнішою, чим ближче вона хронологічно наближена до самого факту розлучення. А діапазон її існування визначається інтенсивністю зміни описаного вище балансу у негативний бік: чим швидшою буде зміна, тим меншим виявлятиметься діапазон [38].

З огляду на предмет нашої роботи, доволі цінними є результати наукових міркувань А. Дутко [10]. В ході вивчення чинників, причин та контексту розривання шлюбу в українському суспільстві, зокрема, щодо ескалації негативних переживань подружжя в перший рік після народження дитини, авторка рекомендує взагалі заборонити на законодавчому рівні розлучення парам, в яких дитині не виповнилося дванадцяти місяців. Тут, передусім, мова йде про те, що негативізація стосунків, викликана проблемами з новонародженою дитиною, не може однозначно трактуватися як тенденція загальної проблемності шлюбних відносин.

Варто сказати, що процес розлучення може продовжувати впливати на колишнє подружжя що протягом тривалого часу після його здійснення, проте, характер цього впливу, згідно з наявними науковими дослідженнями, є вельми неоднозначним.

Зокрема, О. Столярчук ототожнює сприйняття процесу розлучення шлюбу з відчуттям втрати, приписуючи йому усі закономірності, які є типовими в ситуації кризи втрати значущого об'єкту [41]. Це – і ламання колишньої світоглядної системи з утворенням нової, яка враховує втрачений об'єкт, і переживання низки негативних емоцій через розрив колишніх зв'язків, і пошук нових способів функціонування для виходу з кризи тощо. Центральним поняттям припинення шлюбу в рамках такого підходу є так званий феномен травми розлучення, для якого

можуть бути характерні виразні психоемоційні розлади, емоційна нестабільність, негативні психофізіологічні прояви тощо. Варто відзначити, що травма розлучення є гендерноспецифічною, - зокрема, у жінок зазначені ознаки проявляються, як правило, у більшій інтенсивності, проте, за меншої тривалості. При цьому жінки легше, ніж чоловіки пораються із самотністю. Крім того, згідно з даними авторки, інтенсивність переживання травми розлучення позитивно корелює зі стажем перебування подружжя у шлюбі, та й взагалі їхнім віком, а також – з односторонньою ініціативою подання на розлучення, та зі ступенем прив'язаності почуттів до партнера. Дослідниця зазначає, що в розлучення в молодому віці зазвичай не сприймається особистістю як надмірна трагедія, оскільки ресурс часової перспективи все ще дозволяє їй з оптимізмом дивитися на власні шанси побудувати новий шлюб у майбутньому. Тим не менш, навіть пропри це, розірвання шлюбу все одно трактується в негативному світлі.

Натомість, Д. Карпова вважає, що рішення про розлучення, як правило, ухвалюється в умовах, коли або обидва подружжя, або один з них визнають повну неможливість стабілізації гармонійності стосунків, - отже, розірвання шлюбу дослідниця визнає як певне психологічне звільнення, як основу для подальшого особистісного розвитку на противагу психологічному ув'язненню у непродуктивному шлюбі [16].

Таким чином, ми розглянули психологічні аспекти феномену розривання шлюбу, і на основі узагальнення теоретичного аналізу маємо зазначити, що розлучення, являючи собою остаточне припинення існування шлюбу, зумовлюється низкою зовнішніх і внутрішніх факторів економічного, біологічного, соціально-культурного та духовного характеру. Розуміння психологічного змісту розривання шлюбу у науці на сьогоднішній день не є однозначним, адже наразі існують два протилежних погляди на даний феномен. В одному випадку даний процес визнається ненормативною кризою сімейного життя, для якої характерні ламання колишньої світоглядної системи з утворенням нової, яка враховує втрачений об'єкт, переживання низки негативних емоцій через розрив колишніх зв'язків, пошук нових способів функціонування для виходу з кризи, проживання травми розлучення тощо.

Згідно з другим поглядом, розірвання шлюбу визнається певним психологічним звільненням та основою для подальшого особистісного розвитку на противагу психологічному ув'язненню у непродуктивному шлюбі.

На основі співставлення результатів аналізу двох теоретичних підрозділів маємо сказати, що, з одного боку, вплив дитини на сприйняття шлюбу є надзвичайно вагомим. З іншого, - відмінності у сприйнятті шлюбу на етапі його створення та в ході його розірвання є також надзвичайно виразними. На основі цього ми можемо вговорити про двовимірність проблеми нашого дослідження. І, хоча в рамках конкретно даної роботи ми не плануємо дослідження відмінностей у сприйнятті шлюбу на його початкових та завершальних етапах, оскільки це не входить у мету, відзначаємо, важливість такого дослідження,- отже, пропонуємо винести це в якості перспектив подальшої роботи.

І, оскільки проведення теоретичного аналізу досліджуваної проблематики на даному етапі завершено, приступаємо до формулювання проміжних висновків.

Висновки до розділу I

1. Народження дитини здійснює на сім'ю надзвичайно вагомий вплив, характер якого є неоднозначним. З одного боку, це сприяє зростанню взаємоповаги між подружжям, конкретизацію уявлень щодо шлюбних ролей, сімейної відповідальності, гармонійності, темпів особистісного дозрівання чоловіка та дружини тощо. Проте, зазначена подія здатна ставити перед сім'єю нові виклики, спричиняючи додаткове психоемоційне навантаження, і, як наслідок, погіршення внутрішньосімейного клімату, проблеми, пов'язані з переживанням жінкою післяпологової депресії, а також – з руйнуванням старих систем соціальних відносин з утворенням нових як всередині родини, так і поза нею. Крім того, народження дитини здатне зміцнити відносини, які є гармонійними та позитивними від початку; проте, за наявності очевидних або латентних проблем соціально-психологічного характеру у житті подружжя, поява дитини з високою долею імовірності посилює їх, вводячи сім'ю у виразний кризовий стан ненормативного характеру.

2. Розлучення, являючи собою остаточне припинення існування шлюбу, зумовлюється низкою зовнішніх і внутрішніх факторів економічного, біологічного, соціально-культурного та духовного характеру. Розуміння психологічного змісту розривання шлюбу у науці на сьогоднішній день не є однозначним, адже наразі існують два протилежних погляди на даний феномен. В одному випадку даний процес визнається ненормативною кризою сімейного життя, для якої характерні ламання колишньої світоглядної системи з утворенням нової, що враховує втрачений об'єкт, переживання низки негативних емоцій через розрив колишніх зв'язків, пошук нових способів функціонування для виходу з кризи, проживання травми розлучення тощо. Згідно з другим поглядом, розірвання шлюбу визнається певним психологічним звільненням та основою для подальшого особистісного розвитку на противагу психологічному ув'язненню у непродуктивному шлюбі.

РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ ШЛЮБУ, ЩО РОЗРИВАЄТЬСЯ, ПАРАМИ З ДІТЬМИ І БЕЗ ДІТЕЙ В ПРОЦЕСІ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ

2.1. Мета, завдання дослідження; характеристика вибірки

Мета роботи: дослідити особливості сприйняття шлюбу, що розривається, парами з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу.

Завдання: 1) Визначити особливості шлюбного потенціалу парами з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу.

2) Визначити особливості рольових очікувань і домагань в шлюбі парами з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу.

3) Визначити особливості задоволеності шлюбом парами з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу.

4) Визначити особливості репрезентації шлюбу у семантичному просторі пар з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу.

Гіпотеза. Як у випадку з парами, що мають дітей, так і у щодо пар без дітей, ми очікуємо, що ставлення до шлюбу, що розпадається, буде виявлятися негативним. Проте, ми припускаємо, що для пар з дітьми сприйняття шлюбу буде характеризуватися вищою вагомістю та більшою виразністю таких компонентів цього сприйняття, як інтелектуально-світоглядний та морально-психологічний.

У дослідженні взяли участь 36 пар, що перебувають в процесі шлюбнорозлучного процесу і мають спільних дітей (віком від 3 до 14 років). Шлюбний стаж даних досліджуваних становить від 3 до 15 років ($6,3 \pm 2,57$). Вік чоловіків становить від 24 до 46 років ($33,4 \pm 5,57$); жінок – від 22 до 42 років ($29,97 \pm 4,87$). Також досліджувалася група, що складається з 39 пар, що перебувають в процесі шлюбнорозлучного процесу і не мають дітей. Шлюбний стаж даних досліджуваних становить від 2 до 12 років ($6,5 \pm 2,45$). Вік чоловіків становить від 22 до 48 років ($33,7 \pm 5,69$); жінок – від 21 до 40 років ($28,8 \pm 4,61$).

2.2. Методи дослідження

Для реалізації поставлених завдань було відібрано наступні методики:

1) Методика «Діагностика шлюбного потенціалу особистості» (ДШПО) (Потапчук Є. М.)

2) Опитувальник «Рольові очікування й домагання в шлюбі» (адаптація: Н.Ф. Портницька, І.М. Тичина).

3) Тест діагностики задоволеності шлюбом Д. Селіванової.

4) Метод семантичного диференціалу Ч. Осгуда (адаптація: С. Яновська, П. Севост'янов, Р. Туренко).

5) Шкала «Особисте життя» методики незавершених речень Сакса-Леві.

Методика «Діагностика шлюбного потенціалу особистості» (ДШПО) – багатofакторний опитувальник, призначений для аналізу міри позитивності сприйняття шлюбу подружжям, гармонійності у відносинах, поточної шлюбної сумісності. В методиці міститься сім субшкал, кожна з яких складається з 25 пунктів, оцінюваних досліджуваними за 5-бальною шкалою. Цими шкалами є:

1) Фізична привабливість партнера (вигляд, форми, запах, вага, зріст, привабливість окремих частин тіла тощо).

2) Інтелектуально-світоглядна привабливість (оцінка цінностей партнера, життєвих позицій, інтелектуальних параметрів, здатності формувати та втілювати плани тощо).

3) Морально-психологічна привабливість (оцінка здібності говорити і слухати, виступати авторитетом на моральному рівні; прихильності, врівноваженості, неегоїстичності, адекватності тощо).

4) Інтимно-сексуально привабливість (сексуальна обізнаність, в тому числі і щодо особливостей стимуляції партнера, здатність спричинити сексуальний потяг, розкутість тощо).

5) Матеріально-фінансова та господарська привабливість (оцінка здатності забезпечити сім'ю, вести побут, розумно вкладати гроші у сімейне благополуччя, формувати домашній затишок тощо).

6) Стійкість до комплексів (спроможність протистояти викривленим та

негативним уявленням про власні недоліки).

7) Стійкість до психологічної та фізіологічної залежності (спротив адиктивній поведінці та шкідливим звичкам.

Також в рамках методики шляхом підсумовування результатів за субшкалами розраховується інтегральний показник, який і вказує на шлюбний потенціал в цілому.

При оцінці окремих показників принцип інтерпретації є наступним: 25-44 – дуже низький рівень виразності; від 45 до 64 – низький рівень; 65-84 – середній рівень; 85-104 – високий; 105-125 – дуже високий рівень.

Інтегральний показник шлюбного потенціалу оцінюється наступним чином: 175-314 – дуже низький рівень виразності; від 315 до 454 – низький рівень; 455-594 – середній рівень; 595-734 – високий; 735-875 – дуже високий рівень.

Опитувальник «Рольові очікування й домагання в шлюбі» - особистісний тест, що складається з 36 пунктів, і має окремі чоловічий і жіночий варіанти. Опитувальник дозволяє провести діагностику виразності наступних установок:

- 1) Значущість шлюбних сексуальних стосунків.
- 2) Установка на особистісну ідентифікацію з партнером за шлюбом.
- 3) Установка на здійснення господарських та побутових функцій.
- 4) Ставлення до батьківських обов'язків.
- 5) Значущість зовнішньої соціальної активності (суспільної, професійної, дозвілля тощо).
- 6) Значущість емоційно-психотерапевтичної шлюбної функції.
- 7) Значущість зовнішнього вигляду партнера за шлюбом.

Оцінка результатів відбувається у стенайках: 1-3 – низька виразність; 4-6 – помірна; 7-9 – висока.

Також розраховується ступінь узгодженості цінностей у сімейній парі за кожною зі шкал: показник різниці у понад сім балів свідчить про високу неузгодженість; менш ніж 2 – про високу узгодженість.

Тест діагностики задоволеності шлюбом – особистісний опитувальник, який складається з 24 пунктів з трьома варіантами відповідей, і передбачає

розрахунок лише єдиного інтегрального показника – відчуття емоційної задоволеності шлюбом. Результат від 0 до 22 балів свідчить про низьку задоволеність шлюбом; 23-28 – про помірну; 29-38 – про високу; і 39-48 – про дуже високу задоволеність.

Метод семантичного диференціалу Ч. Осгуда – класичний метод визначення ставлення до певного об'єкту. В рамках нашого дослідження випробувані оцінювали поняття «Мій шлюб», що у підсумку визначало наступні шкали:

- 1) Оцінка – міра позитивності в оцінці шлюбу.
- 2) Сила – міра вагомості шлюбу та його впливу на життя досліджуваних.
- 3) Активність – міра сприйняття динамічності шлюбу.

Показник визначається в межах від -12 (максимально негативна оцінка) до +12 (максимально позитивна оцінка).

Шкала «Особисте життя» методики незавершених речень Сакса-Леві – шкала класичного проєктивного тесту, призначена для виявлення ставлення подружжя до сімейних стосунків. Складається з наступних пунктів:

- 1) Якби у мене було нормальне статеве життя...
- 2) Коли я бачу жінку поряд з чоловіком...
- 3) Моє особисте життя...
- 4) Подружнє життя здається мені...

На основі отриманих відповідей результати категоризуються за двома групами: «задоволеність особистим життям» та «незадоволеність особистим життям». Це робиться на основі змістовного аналізу та узагальнення відповідей – якщо превалюють негативні відповіді, визнається домінування другої категорії; позитивні – першої.

Методи математичної статистики:

1) Критерій Колмогорова-Смирнова для перевірки нормальності розподілу, на основі якого було отримано наступні результати. За підсумком перевірки було встановлено, що переважна більшість показників не пов'язані з розподілом, що підкорюється закону нормального розподілу (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Результати перевірки на нормальність отриманих за підсумком діагностики даних

Показник	Z Колмогорова-Смирнова	P (2-ст.)
Фізична привабливість	1,620	,010
Інтелектуально-світоглядна привабливість	1,164	,133
Морально-психологічна привабливість	1,638	,009
Інтимно-сексуальна привабливість	1,265	,082
Матеріально-фінансова та господарча привабливість	1,738	,005
Стійкість до комплексів	1,797	,003
Стійкість до залежності	1,713	,006
Значущість сексуальних стосунків	1,668	,008
Установка на ідентифікацію	1,578	,014
Установка на господарчі функції	1,478	,025
Ставлення до батьківства	1,269	,080
Значущість позасімейної активності	1,587	,013
Значущість емоційно-психотерапевтичної функції	1,970	,001
Значущість зовнішнього вигляду партнера	1,176	,126
Задоволеність шлюбом	1,439	,032
Оцінка	1,680	,007
Сила	1,708	,006
Активність	1,774	,004

Отже, в подальшому для статистичної обробки підбиралися непараметричні методи.

2) Описові статистики – для аналізу виразності показників ставлення до шлюбу.

3) Непараметричний критерій Манна-Уїтні для проведення порівняльного аналізу незалежних вибірок – груп досліджуваних, що мають дітей, і що їх не мають.

4) Критерій Хі-квадрат – для порівняння частоти ознак номінативного типу, виявлених у незалежних вибірках за допомогою методу незавершених речень.

5) Метод кореляційного аналізу Спірмена – для визначення зв'язку параметрів сприйняття шлюбу з віком досліджуваних, віком їхніх дітей та стажем перебування у шлюбі.

Обчислення здійснювалися за допомогою програмного забезпечення IBM SPSS 23 версії.

Висновки до розділу II

1) З метою виконання поставлених у роботі завдань були залучені наступні методики: Методика «діагностика шлюбного потенціалу особистості» (ДШПО) (Потапчук Є. М.); Опитувальник «Рольові очікування й домагання в шлюбі» (адаптація: Н.Ф. Портницька, І.М. Тичина); Тест діагностики задоволеності шлюбом Д. Селіванової; Метод семантичного диференціалу Ч. Осгуда (адаптація: С. Яновська, П. Севост'янов, Р. Туренко); та Шкала «Особисте життя» методики незавершених речень Сакса-Леві.

2) Для забезпечення прийнятної точності в ході опрацювання кількісних даних були залучені наступні математико-статистичні методи: критерій Колмогорова-Смирнова для перевірки нормальності розподілу; описові статистики; непараметричний критерій Манна-Уїтні для порівняльного аналізу незалежних вибірок; критерій Хі-квадрат для порівняння частоти ознак номінативного типу; та метод кореляційного аналізу Спірмена

РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ ШЛЮБУ, ЩО РОЗРИВАЄТЬСЯ, ПАРАМИ З ДІТЬМИ І БЕЗ ДІТЕЙ В ПРОЦЕСІ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ

3.1. Визначення особливостей шлюбного потенціалу парами з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу

Поглянемо на результати, отримані за допомогою Методики «Діагностика шлюбного потенціалу особистості» (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1

Результати, отримані за допомогою Методики «Діагностика шлюбного потенціалу особистості»

Шкала	Вся вибірка		Чоловіки (з дітьми)		Жінки (з дітьми)		Чоловіки (без дітей)		Жінки (без дітей)	
	Ср. знч.	Ст. відх.	Ср. знч.	Ст. відх.	Ср. знч.	Ст. відх.	Ср. знч.	Ст. відх.	Ср. знч.	Ст. відх.
Фізична привабливість	58,63	14,10	55,72	14,79	57,22	14,22	60,95	13,55	60,31	13,77
Інтелектуально-світоглядна привабливість	61,30	15,73	66,58	14,78	67,61	16,43	56,62	13,82	55,28	14,33
Морально-психологічна привабливість	62,24	22,26	62,03	22,35	61,86	21,76	63,97	23,44	61,05	22,18
Інтимно-сексуальна привабливість	57,11	15,56	52,69	16,47	54,14	16,32	61,31	15,04	59,72	13,28
Матеріально-фінансова та господарча привабливість	71,78	22,19	69,17	21,68	73,83	22,42	73,23	22,85	70,85	22,35
Стійкість до комплексів	68,49	20,95	66,75	21,44	70,33	21,92	68,46	20,20	68,41	21,01
Стійкість до залежності	69,02	19,87	66,64	18,85	69,58	20,55	71,38	20,84	68,33	19,62

З представлених у таблиці 3.1 показників ми можемо бачити, що у шлюбних парах з дітьми, що перебувають в процесі розірвання шлюбу, як для чоловіків, так і для жінок характерні низькі показники за шкалами фізичної, морально-психологічної та інтимно-сексуальної привабливості партнера, а також – помірні показники за шкалами інтелектуально-світоглядної, матеріально-фінансової, господарчої привабливості і стійкості до комплексів та залежності.

У шлюбних парах без дітей, що перебувають в процесі розірвання шлюбу, і для чоловіків, і для жінок характерні низькі показники за шкалами фізичної,

інтелектуально-світоглядної, морально-психологічної та інтимно-сексуальної привабливості партнера; а також – помірні показники за шкалами матеріально-фінансової, господарчої привабливості і стійкості до комплексів та залежності.

Як ми бачимо, відзначається тенденція до того, що в парах без дітей шлюбний потенціал є більш негативним, оскільки більше показників потрапляють в зону низької виразності, і даний факт частково підтверджує висунуте на розгляд в рамках теоретичного аналізу положення щодо того, що наявність дітей робить шлюб більш гармонійним. Проте більш достовірно переконатися в цьому ми зможемо далі, в ході безпосереднього порівняльного аналізу.

На даному же етапі варто підкреслити загально слабкий шлюбний потенціал пар з дітьми, і пар без дітей, - що є цілком очікуваним в умовах розривання шлюбу як пікового прояву сімейної кризи.

Далі проведемо порівняльний аналіз показників шлюбного потенціалу між чоловіками пар, що мають дітей, та чоловіками пар, що їх не мають (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Результати порівняльного аналізу показників Методики «Діагностика шлюбного потенціалу особистості» між групами чоловіків пар, що мають дітей (ЧзД), та чоловіків пар, що їх не мають (ЧбД)

Показник	Група	Ср. ранг	U	W	Z	P (2-ст.)
Фізична привабливість	ЧзД	32,67	510,0	1176,0	-2,038	,042
	ЧбД	42,92				
Інтелектуально-світоглядна привабливість	ЧзД	46,10	410,5	1190,5	-3,093	,002
	ЧбД	30,53				
Морально-психологічна привабливість	ЧзД	37,29	676,5	1342,5	-,271	,787
	ЧбД	38,65				
Інтимно-сексуальна привабливість	ЧзД	30,69	439,0	1105,0	-2,791	,005
	ЧбД	44,74				
Матеріально-фінансова та господарча привабливість	ЧзД	35,97	629,0	1295,0	-,775	,439
	ЧбД	39,87				
Стійкість до комплексів	ЧзД	37,01	666,5	1332,5	-,377	,706
	ЧбД	38,91				
Стійкість до залежності	ЧзД	35,72	620,0	1286,0	-,870	,384
	ЧбД	40,10				

З вказаних даних ми можемо бачити, що, у порівнянні з чоловіками, що не

мають дітей, чоловіки, що їх мають, визнають своїх партнерів достовірно менш фізично ті інтимно-сексуально привабливими, проте привабливість їхніх дружин в контексті інтелектуально-світоглядної позиції – навпаки є вищою.

Перш ніж приступати до аналізу вказаних даних, поглянемо на результати порівняльного аналізу між жінками пар, що мають дітей, і що їх не мають (таблиця 3.3).

Таблиця 3.3

Результати порівняльного аналізу показників Методики «Діагностика шлюбного потенціалу особистості» між групами жінок пар, що мають дітей (ЖзД), та жінок пар, що їх не мають (ЖбД)

Показник	Група	Ср. ранг	U	W	Z	P (2-ст.)
Фізична привабливість	ЖзД	34,32	569,5	1235,5	-1,406	,160
	ЖбД	41,40				
Інтелектуально-світоглядна привабливість	ЖзД	46,76	386,5	1166,5	-3,348	,001
	ЖбД	29,91				
Морально-психологічна привабливість	ЖзД	38,32	690,5	1470,5	-,122	,903
	ЖбД	37,71				
Інтимно-сексуальна привабливість	ЖзД	33,08	525,0	1191,0	-1,878	,060
	ЖбД	42,54				
Матеріально-фінансова та господарча привабливість	ЖзД	39,94	632,0	1412,0	-,743	,458
	ЖбД	36,21				
Стійкість до комплексів	ЖзД	39,46	649,5	1429,5	-,557	,577
	ЖбД	36,65				
Стійкість до залежності	ЖзД	39,03	665,0	1445,0	-,393	,695
	ЖбД	37,05				

З огляду на отримані результати, можна бачити, що, на відміну від чоловіків, у жінок з дітьми і без дітей не спостерігаються розбіжності за показниками фізичної та інтимно-сексуальної привабливості. Натомість, зберігається переважання в осіб з дітьми інтелектуально-світоглядної привабливості.

Отже, ми маємо констатувати, що зниження фізично-сексуальної привабливості з народженням дитини спостерігається лише у чоловіків, що цілком узгоджується з фактами, розглянутими нами в рамках теоретичного аналізу, - а саме, з тим, що чоловіки після появи новонародженого значною мірою втрачають еротичний потяг до партнерів по шлюбу. Це може бути зумовлено різкою переорієнтацією ролі жінки з коханки на матір, післяродовою депресією дружини,

або навіть, як зазначала К. Хорні [51], фактом проектування надмірної прив'язаності чоловіка до своєї матері на матір його дитини.

З іншого боку, ми бачимо, що в умовах розірвання шлюбу у пар з дітьми зберігається відносно вища інтелектуально-світоглядна єдність, що вказує на те, що наявність дитини дійсно робить сім'ї більш гармонійними на ціннісному рівні.

Також поглянемо на зв'язок показників шлюбного потенціалу з віком досліджуваних та тривалістю шлюбного життя (таблиця 3.4).

Таблиця 3.4

Зв'язок показників шлюбного потенціалу з віком досліджуваних та тривалістю шлюбного життя

Показник	Вся вибірка		Чоловіки (з дітьми)		Жінки (з дітьми)		Чоловіки (без дітей)		Жінки (без дітей)	
	Вік	Стаж	Вік	Стаж	Вік	Стаж	Вік	Стаж	Вік	Стаж
Фізична привабливість	-,655**	-,693**	-,811**	-,680**	-,819**	-,778**	-,614**	-,748**	-,564**	-,772**
Інтелектуально-світоглядна привабливість	,626**	,609**	,819**	,752**	,739**	,783**	,634**	,661**	,555**	,601**
Морально-психологічна привабливість	,074	,021	,006	,034	,028	-,062	-,034	-,071	,134	,155
Інтимно-сексуальна привабливість	-,598**	-,607**	-,714**	-,683**	-,647**	-,594**	-,643**	-,750**	-,572**	-,657**
Матеріально-фінансова та господарча привабливість	,033	,099	-,099	,015	,016	-,024	,170	,186	-,022	,064
Стійкість до комплексів	,078	,077	-,047	,128	,160	,101	,220	,054	,048	-,060
Стійкість до залежності	,085	,094	-,066	,047	,081	-,005	,206	,170	,056	,021

* - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$

Аналізуючи отримані результати, в першу чергу, відзначимо, що достовірні кореляційні зв'язки не відрізняються від групи до групи, - тобто, зв'язок показників шлюбного потенціалу з віком досліджуваних та тривалістю шлюбного життя носить однаковий характер і у випадку з парами, що мають дітей, і у випадку з тими, хто їх не має.

Змістовно цей характер вказує на зниження серед чоловіків і жінок з дітьми і без них фізичної та інтимно-сексуальної привабливості партнера зі збільшенням віку і шлюбного стажу, а також – на зростання інтелектуально-світогальної привабливості.

В даному випадку, як ми бачимо, чинник наявності дітей не вплинув на

особливості зв'язку у групах досліджуваних, отже, ми схильні тут говорити про певний універсальний механізм зниження фізичної взаємопривабливості партнерів і зростання ціннісної гармонійності з плином часу. Даний механізм є доволі очевидним, адже з роками шлюбні партнери все більше адаптуються один до одного, і все більше вбирають цінності один одного. Проте адаптація відбувається і на фізичному рівні, яка вкупі з об'єктивним фізіологічним старінням організму все більше пригнічує еротичну взаємопривабливість чоловіка та дружини.

Варто також мати на увазі, що ми розглядаємо сім'ї у стані глибокої кризи, в процесі розлучення, і, якщо у більш благополучних сім'ях подружжя може шукати способи відновлювати привабливість партнера, що поступово згасає, в очах один одного, у сім'ях, що йшли до розлучення, даний момент, скоріш за все був неактуальним. Звісно, таке припущення має вимагати додаткової перевірки за допомогою порівняльного аналізу з парами, що не розлучаються, проте, оскільки головною метою нашого дослідження є аналіз саме чинника наявності дітей у пар, що розлучаються, його перевірку ми виносимо в якості перспектив подальших досліджень.

Отже, на цьому ми завершуємо аналіз шлюбного потенціалу досліджуваних, і на основі отриманих результатів маємо сказати, що в цілому в ситуації розлучення шлюбний потенціал є вкрай низьким і в парах, що мають дітей, і у тих, хто їх не має, що особливо проявляється у виразному сприйнятті подружжям один одного як фізично, морально-психологічно та інтимно-сексуально непривабливих.

При цьому, у порівнянні з чоловіками, що не мають дітей, чоловіки, що їх мають, визнають своїх партнерів достовірно менш фізично ті інтимно-сексуально привабливими, проте привабливість їхніх дружин в контексті інтелектуально-світоглядної позиції – навпаки є вищою. На відміну від чоловіків, у жінок з дітьми і без дітей не спостерігаються розбіжності за показниками фізичної та інтимно-сексуальної привабливості. Натомість, зберігається характерне для чоловіків переважання в жінок з дітьми інтелектуально-світоглядної привабливості у порівнянні з бездітними жінками.

І у парах з дітьми, що розривають шлюб, і в бездітних, характер зв'язку

показників шлюбного потенціалу з віком і стажом шлюбу є однаковим, - він вказує на зворотній зв'язок фізичної та інтимно-сексуальної привабливості партнера з показниками віку і шлюбного стажу, а також – на прямий – з інтелектуально-світоглядною привабливістю.

3.2. Визначення особливостей рольових очікувань і домагань в шлюбі пари з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу

Поглянемо на результати, отримані за допомогою опитувальника «Рольові очікування й домагання в шлюбі» (таблиця 3.5).

Таблиця 3.5

Результати, отримані за допомогою опитувальника «Рольові очікування й домагання в шлюбі»

Показник	Вся вибірка		Чоловіки (з дітьми)		Жінки (з дітьми)		Чоловіки (без дітей)		Жінки (без дітей)	
	Ср. знч.	Ст. відх.	Ср. знч.	Ст. відх.	Ср. знч.	Ст. відх.	Ср. знч.	Ст. відх.	Ср. знч.	Ст. відх.
Значущість сексуальних стосунків	5,21	2,05	4,69	2,16	4,67	1,97	5,69	1,95	5,72	1,93
Установка на ідентифікацію	4,61	2,19	5,08	2,12	5,22	2,06	4,08	2,18	4,13	2,20
Установка на господарчі функції	4,60	2,26	5,25	2,30	5,39	2,11	3,97	2,16	3,90	2,11
Ставлення до батьківства	4,59	2,35	5,47	2,34	5,78	2,15	3,62	2,11	3,64	1,98
Значущість позасімейної активності	4,49	2,22	4,19	2,15	4,53	2,17	4,77	2,36	4,46	2,23
Значущість емоційно-психотерапевтичної функції	3,87	2,31	3,72	2,17	3,97	2,32	3,92	2,49	3,87	2,31
Значущість зовнішнього вигляду партнера	4,62	2,14	3,89	2,08	3,89	2,05	5,36	1,95	5,23	2,06

Як ми можемо бачити з результатів, представлених у таблиці 3.5, в цілому рольові очікування й домагання в шлюбі за всіма групами досліджуваними характеризуються або помірністю, або помітною тенденцією до заниження, - що є доволі очікуваним для ситуації розривання шлюбу. Зокрема, у чоловіків і жінок, що мають дітей, найменш виразними є показники значущості сексуальних стосунків та установки на емоційно-психотерапевтичну функцію сім'ї; найбільш виразним у відносному значенні – є ставлення до батьківства. В парах, що не мають дітей,

найнижчою виразністю характеризуються такі параметри, як установки на емоційно-психотерапевтичну функцію сім'ї та ставлення до батьківства; найвищою – значущість сексуальних стосунків та установка на зовнішній вигляд партнера.

Тепер, перш ніж приступати до змістовного аналізу даних результатів, поглянемо на показники узгодженості рольових очікувань і домагань в шлюбі (таблиця 3.6).

Таблиця 3.6

Показники узгодженості рольових очікувань і домагань в шлюбі

	Вся вибірка		Пари з дітьми		Пари без дітей	
	Ср. знч.	Ст. відх	Ср. знч.	Ст. відх	Ср. знч.	Ст. відх
Значущість сексуальних стосунків	4,93	2,77	5,58	2,72	4,33	2,71
Установка на ідентифікацію	4,28	2,16	3,33	2,01	5,15	1,93
Установка на господарчі функції	4,24	2,29	3,17	2,12	5,23	2,01
Ставлення до батьківства	4,19	2,31	2,94	1,97	5,33	1,99
Значущість позасімейної активності	5,76	2,05	5,78	2,19	5,74	1,93
Значущість емоційно-психотерапевтичної функції	4,16	2,02	4,25	2,02	4,08	2,04
Значущість зовнішнього вигляду партнера	5,56	2,05	5,53	2,22	5,59	1,90

Як ми можемо бачити, загалом показники узгодженості рольових очікувань та домагань в шлюбі і по парах з дітьми, і по тим, хто їх не має, характеризуються помірністю, що, з одного боку, вказує на відсутність виразної сімейної гармонійності в шлюбах досліджуваних, - і це є цілком очікуваним, адже вони знаходяться в процесі розлучення, проте, і про екстремальну неузгодженість з повним протиставленням позицій чоловіка та дружини говорити не варто. На наш погляд, даний факт зумовлений тим, що рольові очікування і домагання є далеко не єдиними детермінантами розлучення, - як ми бачили в рамках теоретичного аналізу, тут може бути ще ціла низка причин зовнішнього характеру (зради, відносини з батьками подружжя, переведення романтичних почуттів на іншу особу тощо).

При цьому, в парах з дітьми найменша розбіжність у поглядах чоловіка та дружини спостерігається за шкалою значущості емоційно-психотерапевтичної

функції сім'ї; найбільша – установки на позасімейну активність. В бездітних парах найменша розбіжність у поглядах чоловіка та дружини спостерігається також за шкалою значущості емоційно-психотерапевтичної функції сім'ї; найбільша – установки на зовнішній вигляд партнера.

Проведемо порівняльний аналіз розглянутих показників по групах. Спочатку – між чоловіками (таблиця 3.7).

Таблиця 3.7

Результати порівняльного аналізу показників опитувальника «Рольові очікування й домагання в шлюбі» між групами чоловіків пар, що мають дітей (ЧзД), та чоловіків пар, що їх не мають (ЧбД)

Показник	Група	Ср. ранг	U	W	Z	P (2-ст.)
Значущість сексуальних стосунків	ЧзД	32,65	509,5	1175,5	-2,061	,039
	ЧбД	42,94				
Установка на ідентифікацію	ЧзД	43,24	513,5	1293,5	-2,017	,044
	ЧбД	33,17				
Установка на господарчі функції	ЧзД	44,10	482,5	1262,5	-2,347	,019
	ЧбД	32,37				
Ставлення до батьківства	ЧзД	46,46	397,5	1177,5	-3,258	,001
	ЧбД	30,19				
Значущість позасімейної активності	ЧзД	35,15	599,5	1265,5	-1,096	,273
	ЧбД	40,63				
Значущість емоційно-психотерапевтичної функції	ЧзД	37,49	683,5	1349,5	-,198	,843
	ЧбД	38,47				
Значущість зовнішнього вигляду партнера	ЧзД	29,78	406,0	1072,0	-3,170	,002
	ЧбД	45,59				

З показників, представлених у таблиці 3.7, ми бачимо, що у порівнянні з чоловіками, що не мають дітей, чоловіки з дітьми в парах, що перебувають в процесі розірвання шлюбу, демонструють нижчий рівень значущості сексуальних стосунків та зовнішнього вигляду партнера, проте для них характерна більш виразні установки на ідентифікацію зі шлюбним партнером, на господарчі функції та на батьківство.

При цьому відмінностей в установках на позасімейну активність та значущість емоційно-психотерапевтичної функції сім'ї не виявлено.

Аналогічним чином проведемо порівняльний аналіз показників рольових очікувань та домагань у шлюбі серед жінок (таблиця 3.8).

Таблиця 3.8

Результати порівняльного аналізу показників опитувальника «Рольові очікування й домагання в шлюбі» між групами жінок пар, що мають дітей (ЖзД), та жінок пар, що їх не мають (ЖбД)

Показник	Група	Ср. ранг	U	W	Z	P (2-ст.)
Значущість сексуальних стосунків	ЖзД	32,10	489,5	1155,5	-2,285	,022
	ЖбД	43,45				
Установка на ідентифікацію	ЖзД	43,61	500,0	1280,0	-2,160	,031
	ЖбД	32,82				
Установка на господарчі функції	ЖзД	45,50	432,0	1212,0	-2,888	,004
	ЖбД	31,08				
Ставлення до батьківства	ЖзД	48,22	334,0	1114,0	-3,939	,000
	ЖбД	28,56				
Значущість позасімейної активності	ЖзД	38,24	693,5	1473,5	-,091	,928
	ЖбД	37,78				
Значущість емоційно-психотерапевтичної функції	ЖзД	38,47	685,0	1465,0	-,182	,856
	ЖбД	37,56				
Значущість зовнішнього вигляду партнера	ЖзД	30,50	432,0	1098,0	-2,889	,004
	ЖбД	44,92				

Представлені у таблиці 3.8 результати дозволяють говорити про ідентичність до чоловічих особливостей у відмінностях рольових очікувань та домагань у шлюбі серед жінок: у порівнянні з жінками, що не мають дітей, жінки з дітьми в парах, що перебувають в процесі розірвання шлюбу, демонструють нижчий рівень значущості сексуальних стосунків та зовнішнього вигляду партнера, проте для них характерна більш виразні установки на ідентифікацію зі шлюбним партнером, на господарчі функції та на батьківство. При цьому відмінностей в установках на позасімейну активність та значущість емоційно-психотерапевтичної функції сім'ї не виявлено.

Такі результати ми схильні пояснювати тим, що для сімейних пар, в яких народилася дитина, функція задоволення фізичних потреб значною мірою витісняється виховною функцією, що у підсумку виливається у зниженні значущості сексуальних стосунків і зовнішнього вигляду партнера.

Проте, більш виразні установки на ідентифікацію з партнером, на господарчі функції та на батьківство можуть дійсно підтверджувати положення про те, що чинник наявності дітей доволі вагомо впливає на формування відносно вищої гармонійності та єдності функціонування сім'ї навіть в межах доволі складної

ситуації розлучення.

Також проведемо порівняльний аналіз показників узгодженості рольових очікувань та домагань у шлюбі між парами, що мають дітей, та бездітними парами в процесі розривання шлюбу (таблиця 3.9).

Таблиця 3.9

Результати порівняльного аналізу показників узгодженості рольових очікувань та домагань у шлюбі між парами, що мають дітей (ЗД), та бездітними парами (БД)

Показник	Пари	Ср. ранг	U	W	Z	P (2-ст.)
Значущість сексуальних стосунків	ЗД	43,71	496,5	1276,5	-2,207	,027
	БД	32,73				
Установка на ідентифікацію	ЗД	28,08	345,0	1011,0	-3,822	,000
	БД	47,15				
Установка на господарчі функції	ЗД	27,64	329,0	995,0	-3,989	,000
	БД	47,56				
Ставлення до батьківства	ЗД	26,10	273,5	939,5	-4,579	,000
	БД	48,99				
Значущість позасімейної активності	ЗД	39,29	655,5	1435,5	-,509	,611
	БД	36,81				
Значущість емоційно-психотерапевтичної функції	ЗД	38,99	666,5	1446,5	-,380	,704
	БД	37,09				
Значущість зовнішнього вигляду партнера	ЗД	38,69	677,0	1457,0	-,272	,786
	БД	37,36				

Як можна бачити, у порівнянні з бездітним подружжям, пари, що мають дітей, демонструють достовірно вищу неузгодженість у поглядах між чоловіками та дружинами на такий аспект сімейного життя, як значущість сексуальних стосунків, і нижчу – на ідентифікацію з партнером, господарчі функції, та ставлення до батьківства.

Щодо сексуальної складової, - то її більшу неузгодженість в парах з дітьми ми схильні інтерпретувати як наслідок відмінностей у векторах змін сексуального життя чоловіків та їхніх дружин з народженням дитини. Зокрема, з суто фізіологічної точки зору, чоловіки, на відміну від жінок, не мали досвіду доволі болючого відчуття пологів, які функціонально здійснювалися за допомогою статевої системи; до того ж, в процесі вагітності і після пологів жінки значною мірою піддаються зовнішнім фізичним змінам, - що вносить корективи у статеве життя пари, і, на відміну від чоловіків, як правило, в тій чи іншій мірі, жінки проживають

післяпологову депресію, яка також впливає на особливості сексуальної поведінки. Це не означає, що сексуальні установки чоловіків не змінюються, проте, у порівнянні з жіночими, характер цих змін є кардинально відмінним, що і позначилося на отриманих результатах. В бездітних парах з очевидних причин подібних особливостей проявлятися не може.

Решту виявлених особливостей, на наш погляд, можна доволі переконливо пояснити різкою переорієнтацією акцентів в ієрархії важливості сімейних функцій, що відбувається з народженням дитини. Зокрема, мова йде про те, що навіть в кризовій ситуації розлучення наявність спільної дитини є інтегруючим елементом, що в якійсь ступені сприяє збереженню об'єднання навколо себе батьків принаймні в аспектах взаєморозуміння (для збереження прийнятної атмосфери, в якій зростає дитина), і виконання господарчих та батьківських функцій (для забезпечення позитивних умов для зростання дитини).

Далі подивимося на результати аналізу зв'язку показників рольових очікувань та домагань у шлюбі з віком досліджуваних та тривалістю шлюбного життя (таблиця 3.10).

Таблиця 3.10

Зв'язок показників рольових очікувань та домагань у шлюбі з віком досліджуваних та тривалістю шлюбного життя

Показник	Вся вибірка		Чоловіки (з дітьми)		Жінки (з дітьми)		Чоловіки (без дітей)		Жінки (без дітей)	
	Вік	Стаж	Вік	Стаж	Вік	Стаж	Вік	Стаж	Вік	Стаж
Значущість сексуальних стосунків	-,557**	-,485**	-,650**	-,795**	-,682**	-,637**	-,524**	-,402*	-,660**	-,368*
Установка на ідентифікацію	,629**	,692**	,794**	,828**	,706**	,826**	,661**	,741**	,707**	,673**
Установка на господарчі функції	,611**	,680**	,799**	,838**	,681**	,794**	,633**	,711**	,682**	,734**
Ставлення до батьківства	,537**	,579**	,764**	,782**	,625**	,728**	,588**	,659**	,633**	,663**
Значущість позасімейної активності	,134	,141	,119	,079	,042	,210	,180	,089	,261	,099
Значущість емоційно-психотерапевтичної функції	,126	,117	,192	,130	,128	,184	,271	,080	,267	,258
Значущість зовнішнього вигляду партнера	-,653**	-,585**	-,799**	-,688**	-,730**	-,690**	-,643**	-,731**	-,816**	-,668**

* - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$

Як можна бачити з отриманих результатів, відмінностей у характері зв'язку показників рольових очікувань та домагань у шлюбі з віком досліджуваних та тривалістю шлюбного життя між різними категоріями досліджуваних не спостерігається, - тобто, значущі кореляції однаково проявляють себе у всіх групах. Зокрема, як ми бачимо, зі збільшенням показників віку досліджуваних і тривалості шлюбу достовірно зменшується значущість сексуальних стосунків та важливість зовнішнього вигляду партнера; натомість, зростають показники установки на ідентифікацію з партнером, на господарчі функції та на батьківство.

Якщо брати до уваги ситуацію розлучення, в рамках якої проводилася діагностика досліджуваних, ми можемо зробити висновок, що з віком та тривалістю перебування у шлюбі партнери стають більш особистісно зрілими, що дозволяє їм зберігати відносно продуктивну та адекватну взаємодію навіть в ході кризового процесу розірвання шлюбу, не дивлячись на чинник наявності чи відсутності у них дітей.

Нарешті, поглянемо на результати аналізу зв'язку показників узгодженості рольових очікувань та домагань у шлюбних парах з тривалістю їхнього шлюбного життя (таблиця 3.11).

Таблиця 3.11

Зв'язок показників узгодженості рольових очікувань та домагань у шлюбі з тривалістю шлюбного життя подружжя

Показник	Вся вибірка	Пари з дітьми	Пари без дітей
Значущість сексуальних стосунків	,569**	,649**	,631**
Установка на ідентифікацію	-,505**	-,734**	-,563**
Установка на господарчі функції	-,498**	-,725**	-,575**
Ставлення до батьківства	-,473**	-,697**	-,625**
Значущість позасімейної активності	,606**	,708**	,532**
Значущість емоційно-психотерапевтичної функції	,721**	,694**	,751**
Значущість зовнішнього вигляду партнера	,478**	,562**	,422**

З таблиці 3.11, знову-таки, ми бачимо, що характер зв'язків показників узгодженості рольових очікувань та домагань у шлюбі з тривалістю шлюбного життя є схожим у групах бездітних пар та пар з дітьми: для всіх досліджуваних зі шлюбного стажу характерне зростання неузгодженості установок на сексуальні

стосунки, на позасімейну активність, на емоційно-психотерапевтичну функцію та на значущість зовнішнього вигляду партнера. Проте, відзначається зниження неузгодженості значущості ідентифікації з партнером, господарчої функції та ставлення до батьківства.

Якщо аналіз сексуальної складової, ідентифікації з партнером, господарчої функції, батьківства та зовнішнього вигляду партнера в контексті їхнього шлюбного стажу ми так чи інакше зачепили вище, то показники позасімейної активності та емоційно-психотерапевтичної функції виявили значущість кореляцій тільки тепер, в ході аналізу показників узгодженості. Тобто, як ми бачимо, зі збільшенням показника стажу зростають відмінності у поглядах чоловіків та жінок на те, якими мають бути їхні позасімейні контакти, дозвілля та інші види активності, а також – якою має бути взаємопідтримка всередині сім'ї.

На наш погляд, саме ці дві шкали можуть визначатися в якості найбільш переконливих індикаторів поступового просування досліджуваних сімей до розлучення. Звісно, дане положення має бути перевірене за рахунок порівняння з сім'ями, що не мають передумов, які б приводили їх до розлучення, але, як зазначалося вище, лишимо це в якості перспектив подальшого дослідження. В даному випадку же мова йде про те, що збільшення розбіжностей між подружжям щодо характеру взаємопідтримки та того, як слід проводити час поза межами виконання сімейних функцій, може бути прямою вказівкою на психологічне дистанціювання між подружжям, яке в решті решт стало одним із чинників розривання шлюбу, - і даний механізм, як ми бачимо, не залежить від фактору наявності дітей.

Отже, підводячи підсумок за даним підрозділом, відзначаємо, що в цілому рольові очікування й домагання в шлюбі і в парах, що мають дітей, і в бездітних парах, в процесі розривання шлюбу переважно характеризуються тенденцією до заниження. У перших відносно найменш виразними є показники значущості сексуальних стосунків та установки на емоційно-психотерапевтичну функцію сім'ї; найбільш виразним в них є ставлення до батьківства. Максимальна узгодженість у поглядах чоловіка та дружини в цих сім'ях спостерігається за значущістю емоційно-

психотерапевтичної функції сім'ї; найбільша неузгодженість – в установці на позасімейну активність. В парах, що не мають дітей, найнижчою вираженістю характеризуються установки на емоційно-психотерапевтичну функцію сім'ї та ставлення до батьківства; найвищою – значущість сексуальних стосунків та установка на зовнішній вигляд партнера. При цьому в цих сім'ях мінімальна розбіжність у поглядах чоловіка та дружини спостерігається за значущістю емоційно-психотерапевтичної функції сім'ї; найбільша – за установкою на зовнішній вигляд партнера.

У порівнянні зі шлюбними парами, що не мають дітей, і чоловіки, і жінки з дітьми демонструють нижчий рівень значущості сексуальних стосунків та зовнішнього вигляду партнера, проте для них характерна більш виразні установки на ідентифікацію зі шлюбним партнером, на господарчі функції та на батьківство. При цьому, у порівнянні з бездітним подружжям, пари, що мають дітей, демонструють достовірно вищу неузгодженість у поглядах між чоловіками та дружинами на такий аспект сімейного життя, як значущість сексуальних стосунків, і нижчу – на ідентифікацію з партнером, господарчі функції, та ставлення до батьківства.

Як пари з дітьми, так і бездітне подружжя, в процесі розривання шлюбу демонструють зворотній зв'язок віку і тривалості шлюбу зі значущістю сексуальних стосунків, важливістю зовнішнього вигляду партнера, неузгодженістю у поглядах чоловіка та дружини на ідентифікацію з партнером, на господарчі функції та на ставлення до батьківства; і прямий – з установками на ідентифікацію з партнером, на господарчі функції, на батьківство, а також – з неузгодженістю поглядів подружжя на сексуальні стосунки, позасімейну активність, емоційно-психотерапевтичну функцію сім'ї та важливість зовнішнього вигляду партнера.

На цьому ми закінчуємо розгляд особливостей рольових очікувань і домагань в шлюбі парами з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу, яке, як ми бачили, дозволило отримати достатньо багато інформативних показників, і приступаємо до аналізу особливостей задоволеності шлюбом досліджуваних.

3.3. Визначення особливостей задоволеності шлюбом парами з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу

У таблиці 3.12 наведено результати діагностики задоволеності шлюбом досліджуваних.

Таблиця 3.12

Результати, отримані за допомогою Тесту діагностики задоволеності шлюбом

Шкала	Вся вибірка		Чоловіки (з дітьми)		Жінки (з дітьми)		Чоловіки (без дітей)		Жінки (без дітей)	
	Ср. знч.	Ст. відх.	Ср. знч.	Ст. відх.	Ср. знч.	Ст. відх.	Ср. знч.	Ст. відх.	Ср. знч.	Ст. відх.
Задоволеність шлюбом	12,21	4,88	12,42	5,33	12,14	5,24	12,36	4,55	11,95	4,61

Як ми можемо бачити, і для пар з дітьми, що перебувають на етапі розірвання шлюбу, і для бездітних пар характерний низький рівень задоволеності шлюбом. Очевидно, що такий результат є цілком очікуваним, адже, як ми виявили в ході здійснення теоретичного аналізу, незадоволеність шлюбом переважно є неодмінним супутником рішень про розлучення та однією з найбільш розповсюджених його причин.

Проте, чи впливає наявність дітей на рівень задоволеності шлюбом в умовах його розірвання, - має показати порівняльний аналіз досліджуваних груп. На наш погляд, цілком логічним є припущення, що дитина як наслідок шлюбних відносин може дещо збільшувати їхню позитивну оцінку навіть в умовах кризи.

Результати порівняння показників задоволеності шлюбом між групами чоловіків пар, що мають дітей, та чоловіків пар, що їх не мають, представлено у таблиці 3.13.

Таблиця 3.13

Результати порівняльного аналізу показників Тесту діагностики задоволеності шлюбом між групами чоловіків пар, що мають дітей (ЧЗД), та чоловіків пар, що їх не мають (ЧБД)

Показник	Група	Ср. ранг	U	W	Z	P (2-ст.)
Задоволеність шлюбом	ЧЗД	37,29	676,5	1342,5	-,271	,786
	ЧБД	38,65				

Як ми можемо бачити, достовірних відмінностей в рівні задоволеності шлюбом між чоловіками з дітьми і без дітей в ситуації розривання шлюбу не виявлено. Також поглянемо на аналогічних порівняльний аналіз за групами жінок (таблиця 3.14).

Таблиця 3.14

Результати порівняльного аналізу показників Тесту діагностики задоволеності шлюбом між групами жінок пар, що мають дітей (ЖзД), та жінок пар, що їх не мають (ЖбД)

Показник	Група	Ср. ранг	U	W	Z	P (2-ст.)
Задоволеність шлюбом	ЖзД	37,31	677,0	1343,0	-,266	,790
	ЖбД	38,64				

У випадку з жінками ситуація є ідентичною: достовірних відмінностей у рівні задоволеності шлюбом не виявлено. Отже, з цього ми можемо зробити висновок, що чинник наявності дітей не має впливу на рівень позитивності у сприйнятті шлюбних стосунків на етапі розлучення.

Такий результат ми схильні пояснювати тим, що в процесі розривання шлюбу, оскільки він стосується зміни у стосунках виключно між подружжям, задоволеність шлюбом ототожнюється виключно із задоволеністю цими стосунками, - відповідно це не стосується дітей, якщо вони є в наявності.

Також подивимося на результати діагностики задоволеності особистим життям, виявлені за допомогою методики незавершених речень (таблиця 3.15).

Таблиця 3.15

Результати порівняння частоти категорій задоволених і незадоволених досліджуваних особистим життям

Група	Категорія	Спостереження	Очікувані N	Залишок	Хі-квадрат	df	P (2-ст.)
Вся вибірка	Задоволені	38	75,0	-37,0	36,507	1	,000
	Незадоволені	112	75,0	37,0			
Чоловіки (з дітьми)	Задоволені	10	18,0	-8,0	7,111	1	,008
	Незадоволені	26	18,0	8,0			
Жінки (з дітьми)	Задоволені	8	18,0	-10,0	11,111	1	,001
	Незадоволені	28	18,0	10,0			
Чоловіки (без дітей)	Задоволені	11	19,5	-8,5	7,410	1	,006
	Незадоволені	28	19,5	8,5			
Жінки (без дітей)	Задоволені	9	19,5	-10,5	11,308	1	,001
	Незадоволені	30	19,5	10,5			

Як ми бачимо, отримані результати цілком узгоджуються з тими, що були отримані в ході діагностики задоволеності шлюбом. По-перше, ми бачимо достовірне переважання досліджуваних, віднесених до категорії незадоволених особистим життям. По-друге, відмінностей в характері цього переважання не спостерігається: і в парах з дітьми, і в бездітних парах воно визначається статистично значущим домінуванням незадоволеності.

Також проведемо кореляційний аналіз зв'язку показника задоволеності шлюбом з віком досліджуваних та шлюбним стажем (таблиця 3.16).

Таблиця 3.16

Кореляційний аналіз зв'язку показника задоволеності шлюбом з віком досліджуваних та шлюбним стажем

Показник	Вся вибірка		Чоловіки (з дітьми)		Жінки (з дітьми)		Чоловіки (без дітей)		Жінки (без дітей)	
	Вік	Стаж	Вік	Стаж	Вік	Стаж	Вік	Стаж	Вік	Стаж
Задоволеність шлюбом	-,096	-,139	-,007	,068	,008	,133	-,242	-,395*	-,373*	-,430**

* - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$

Як можна бачити з таблиці 3.16, в контексті досліджуваних груп результати виявилися неоднорідними. Зокрема, в жінок, що не мають дітей, виявлено значущий зворотній зв'язок задоволеності і з віком, і зі стажем. У чоловіків цих пар спостерігається аналогічний зворотній зв'язок тільки з тривалістю перебування у шлюбних відносинах. Натомість, серед пар що мають дітей, достовірних кореляцій взагалі не виявлено.

Тобто, бездітні пари, які розлучаються, за мірою часового плину шлюбу все більше розчаровувалися у сімейних відносинах. Окремо для жінок це характерно і за мірою біологічного розвитку. Проте, для пар з дітьми така закономірність не є актуальною. На наш погляд, такий результат може зумовлюватися тим, що у бездітних парах не проявляє себе виховна функція, - там продовжують домінувати функція задоволення потреб членів сім'ї та господарча функція. Проте, з об'єктивних причин функція задоволення потреб членів (зокрема, сексуально-еротичних) з віком і стажем шлюбу з об'єктивних причин згасає (звикання подружжя один до одного, фізіологічне старіння тощо), - отже, саме тому в цих

сім'ях може простежуватися виявлена закономірність.

Проте у сім'ях з дітьми, як ми зазначали вище, після народження цих дітей відзначається значна переорієнтація функцій в бік виховної, - отже, сексуально-еротична складова вже не має такого вагомego впливу на задоволеність шлюбom, - що і проявилось в отриманому нами результаті.

Таким чином, ми можемо зробити узагальнення, що в цілому і пари з дітьми в процесі розірвання шлюбу, і бездітні пари мають низьку задоволеність шлюбom та особистим сімейним життям, виразність якої не демонструє відмінностей між цими двома категоріями. При цьому, для бездітних жінок характерний достовірний зворотній зв'язок задоволеності шлюбom з віком та тривалістю перебування у сімейних стосунках; для чоловіків цих пар – тільки зі шлюбним стажем. Натомість, для пар з дітьми пов'язаність задоволеності шлюбom з віком та тривалістю шлюбних стосунків не є характерним.

3.4. Визначення особливостей репрезентації шлюбу у семантичному просторі пар з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу

Поглянемо на результати, отримані за допомогою семантичного диференціалу (таблиця 3.17)

Таблиця 3.17

Результати діагностики репрезентації шлюбу у семантичному просторі пар з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу за допомогою Методу семантичного диференціалу

Шкала	Вся вибірка		Чоловіки (з дітьми)		Жінки (з дітьми)		Чоловіки (без дітей)		Жінки (без дітей)	
	Ср. знч.	Ст. відх.	Ср. знч.	Ст. відх.	Ср. знч.	Ст. відх.	Ср. знч.	Ст. відх.	Ср. знч.	Ст. відх.
Оцінка	-3,41	4,37	-3,56	3,38	-3,69	4,52	-3,41	4,59	-3,03	4,93
Сила	-1,15	6,93	1,11	7,21	0,92	7,00	-3,38	6,23	-2,92	6,25
Активність	-3,76	4,41	-3,86	3,51	-4,33	4,42	-3,62	4,64	-3,28	4,97

З отриманих результатів ми бачимо, що майже усі показники характеризуються помітною тенденцією до зниження. Виключення становить лише показник «Сила» для чоловіків та жінок, що мають дітей.

Щоб упевнитися у достовірності виявленої тенденції проведемо порівняльний аналіз. Спочатку – за групою чоловіків (таблиця 3.18).

Таблиця 3.18

Результати порівняння показників репрезентації шлюбу у семантичному просторі між групами чоловіків пар, що мають дітей (ЧзД), та чоловіків пар, що їх не мають (ЧбД)

Показник	Група	Ср. ранг	U	W	Z	P (2-ст.)
Оцінка	ЧзД	37,96	700,5	1366,5	-,016	,987
	ЧбД	38,04				
Сила	ЧзД	44,93	452,5	1232,5	-2,649	,008
	ЧбД	31,60				
Активність	ЧзД	37,60	687,5	1353,5	-,155	,877
	ЧбД	38,37				

Як можна бачити, - достовірну відмінність виявлено саме за шкалою «Сила». І також зробимо те саме для досліджуваних жінок (таблиця 3.19).

Таблиця 3.18

Результати порівняння показників репрезентації шлюбу у семантичному просторі між групами чоловіків пар, що мають дітей (ЧзД), та чоловіків пар, що їх не мають (ЧбД)

Показник	Група	Ср. ранг	U	W	Z	P (2-ст.)
Оцінка	ЖзД	36,38	643,5	1309,5	-,624	,532
	ЖбД	39,50				
Сила	ЖзД	44,06	484,0	1264,0	-2,315	,021
	ЖбД	32,41				
Активність	ЖзД	35,61	616,0	1282,0	-,917	,359
	ЖбД	40,21				

З таблиці 3.18 ми бачимо, що для жінок характерні ідентичні відмінності – достовірні розбіжності за фактором «Сила». Отже, з цього ми можемо зробити висновок, що в парах з дітьми, що перебувають в процесі розірвання шлюбу, достовірно більш виразним є визнання значущості шлюбу і міри визнання його впливу на життя подружжя.

На наш погляд, такий результат є цілком закономірним, адже у випадку із

зазначеними сімейними парами результатом шлюбних стосунків були діти, емоційна прив'язаність до яких у батьків зазвичай виявляється вкрай високою. Очевидно, що саме з огляду на це, для даних пар шлюбні стосунки, навіть із урахуванням, що вони розпадаються, визначаються як більш вагомими, у порівнянні з сім'ями, що не мають дітей.

Також поглянемо на результати кореляційного аналізу показників репрезентації шлюбу у семантичному просторі досліджуваних з віком та шлюбним стажем (таблиця 3.19).

Таблиця 3.19

Результати кореляційного аналізу показників репрезентації шлюбу у семантичному просторі досліджуваних з віком та шлюбним стажем

Показник	Вся вибірка		Чоловіки (з дітьми)		Жінки (з дітьми)		Чоловіки (без дітей)		Жінки (без дітей)	
	Вік	Стаж	Вік	Стаж	Вік	Стаж	Вік	Стаж	Вік	Стаж
Оцінка	-,003	-,064	-,057	,015	,085	-,018	,035	-,194	-,065	-,128
Сила	,722**	,626**	,813**	,660**	,727**	,697**	,780**	,777**	,894**	,694**
Активність	,024	-,044	-,072	-,099	,026	,044	,098	-,123	-,021	-,093

* - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$

З отриманих результатів ми бачимо, що і для пар, що мають дітей, і для бездітних пар, в процесі розірвання шлюбу характерний достовірний прямий зв'язок значущості шлюбу і міри визнання його впливу на життя подружжя з віком досліджуваних та шлюбним стажем. На наш погляд, такий результат зумовлюється тим, що з плином часу, протягом якого подружжя перебуває разом, все більше зміцнюється емоційна прив'язаність (емоційне звикання) один до одного; зростає міра засвоєння поглядів, орієнтацій та цінностей один одного, - отже це у підсумку і призводить до визнання вагомості впливу шлюбу на життя кожного із подружжя. При цьому, як ми бачили, цей механізм не піддається впливу чинника наявності дітей, - отже, є характерним для обох досліджуваних категорій.

Таким чином, підведемо підсумок, - в ході репрезентації шлюбу у семантичному просторі бездітних пар в процесі розлучення відзначаються тенденції до зниження у позитивності оцінки шлюбних відносин, у визнанні його вагомості та впливу на життя подружжя, та у сприйнятті його динамічності. Пари з дітьми

характеризуються помірністю у визнанні значущості та впливу шлюбу на своє життя, - і в цьому вони достовірно переважають бездітні пари, а також – тенденцією до заниження позитивності оцінки шлюбних відносин та сприйняття його динамічності. При цьому, незалежно від наявності дітей, для пар, що перебувають в процесі розлучення, є характерним прямий зв'язок міри визнання вагомості та впливу шлюбу на своє життя з віком та тривалістю шлюбних стосунків.

Висновки до розділу III

1. В цілому в ситуації розлучення шлюбний потенціал є вкрай низьким і в парах, що мають дітей, і у тих, хто їх не має, що особливо проявляється у виразному сприйнятті подружжям один одного як фізично, морально-психологічно та інтимно-сексуально непривабливих. При цьому, у порівнянні з чоловіками, що не мають дітей, чоловіки, що їх мають, визнають своїх партнерів достовірно менш фізично ті інтимно-сексуально привабливими, проте привабливість їхніх дружин в контексті інтелектуально-світоглядної позиції – навпаки є вищою. На відміну від чоловіків, у жінок з дітьми і без дітей не спостерігаються розбіжності за показниками фізичної та інтимно-сексуальної привабливості. Натомість, зберігається характерне для чоловіків переважання в жінок з дітьми інтелектуально-світоглядної привабливості у порівнянні з бездітними жінками. І у парах з дітьми, що розривають шлюб, і в бездітних, характер зв'язку показників шлюбного потенціалу з віком і стажем шлюбу є однаковим, - він вказує на зворотній зв'язок фізичної та інтимно-сексуальної привабливості партнера з показниками віку і шлюбного стажу, а також – на прямий – з інтелектуально-світоглядною привабливістю.

2. Рольові очікування й домагання в шлюбі і в парах, що мають дітей, і в бездітних парах, в процесі розривання шлюбу переважно характеризуються тенденцією до заниження. У перших відносно найменш виразними є показники значущості сексуальних стосунків та установки на емоційно-психотерапевтичну функцію сім'ї; найбільш виразним в них є ставлення до батьківства. Максимальна узгодженість у поглядах чоловіка та дружини в цих сім'ях спостерігається за значущістю емоційно-психотерапевтичної функції сім'ї; найбільша неузгодженість

– в установці на позасімейну активність. В парах, що не мають дітей, найнижчою вираженістю характеризуються установки на емоційно-психотерапевтичну функцію сім'ї та ставлення до батьківства; найвищою – значущість сексуальних стосунків та установка на зовнішній вигляд партнера. При цьому в цих сім'ях мінімальна розбіжність у поглядах чоловіка та дружини спостерігається за значущістю емоційно-психотерапевтичної функції сім'ї; найбільша – за установкою на зовнішній вигляд партнера. У порівнянні зі шлюбними парами, що не мають дітей, і чоловіки, і жінки з дітьми демонструють нижчий рівень значущості сексуальних стосунків та зовнішнього вигляду партнера, проте для них характерна більш виразні установки на ідентифікацію зі шлюбним партнером, на господарчі функції та на батьківство. При цьому, у порівнянні з бездітним подружжям, пари, що мають дітей, демонструють достовірно вищу неузгодженість у поглядах між чоловіками та дружинами на такий аспект сімейного життя, як значущість сексуальних стосунків, і нижчу – на ідентифікацію з партнером, господарчі функції, та ставлення до батьківства. Як пари з дітьми, так і бездітне подружжя, в процесі розривання шлюбу демонструють зворотній зв'язок віку і тривалості шлюбу зі значущістю сексуальних стосунків, важливістю зовнішнього вигляду партнера, неузгодженістю у поглядах чоловіка та дружини на ідентифікацію з партнером, на господарчі функції та на ставлення до батьківства; і прямий – з установками на ідентифікацію з партнером, на господарчі функції, на батьківство, а також – з неузгодженістю поглядів подружжя на сексуальні стосунки, позасімейну активність, емоційно-психотерапевтичну функцію сім'ї та важливість зовнішнього вигляду партнера.

3. І пари з дітьми в процесі розірвання шлюбу, і бездітні пари мають низьку задоволеність шлюбом та особистим сімейним життям, виразність якої не демонструє відмінностей між цими двома категоріями. При цьому, для бездітних жінок характерний достовірний зворотній зв'язок задоволеності шлюбом з віком та тривалістю перебування у сімейних стосунках; для чоловіків цих пар – тільки зі шлюбним стажем. Натомість, для пар з дітьми пов'язаність задоволеності шлюбом з віком та тривалістю шлюбних стосунків не є характерним.

4. В ході репрезентації шлюбу у семантичному просторі бездітних пар в

процесі розлучення відзначаються тенденції до заниження у позитивності оцінки шлюбних відносин, у визнанні його вагомості та впливу на життя подружжя, та у сприйнятті його динамічності. Пари з дітьми характеризуються помірністю у визнанні значущості та впливу шлюбу на своє життя, - і в цьому вони достовірно переважають бездітні пари, а також – тенденцією до заниження позитивності оцінки шлюбних відносин та сприйняття його динамічності. При цьому, незалежно від наявності дітей, для пар, що перебувають в процесі розлучення, є характерним прямий зв'язок міри визнання вагомості та впливу шлюбу на своє життя з віком та тривалістю шлюбних стосунків.

ВИСНОВКИ

1. Народження дитини здійснює на сім'ю надзвичайно вагомий вплив, характер якого є неоднозначним. З одного боку, це сприяє зростанню взаємоповаги між подружжям, конкретизацію уявлень щодо шлюбних ролей, сімейної відповідальності, гармонійності тощо. Проте, зазначена подія здатна ставити перед сім'єю нові виклики, спричиняючи додаткове психоемоційне навантаження, і, як наслідок, погіршення внутрішньосімейного клімату. Народження дитини здатне зміцнити відносини, які є гармонійними та позитивними від початку; проте, за наявності очевидних або латентних проблем соціально-психологічного характеру у житті подружжя, поява дитини з високою долею імовірності посилює їх, вводячи сім'ю у виразник кризовий стан ненормативного характеру, який може доходити аж до розлучення. Розлучення, являючи собою остаточне припинення існування шлюбу, зумовлюється низкою зовнішніх і внутрішніх факторів економічного, біологічного, соціально-культурного та духовного характеру. Даний процес, з одного боку, визнається ненормативною кризою сімейного життя, для якої характерні ламання колишньої світоглядної системи з утворенням нової. З іншого боку, розірвання шлюбу може визнаватися певним психологічним звільненням та основою для подальшого особистісного розвитку на протиположному до психологічного ув'язнення у непродуктивному шлюбі.

2. В цілому в ситуації розлучення шлюбний потенціал є вкрай низьким і в парах, що мають дітей, і у тих, хто їх не має, що особливо проявляється у виразному сприйнятті подружжям один одного як фізично, морально-психологічно та інтимно-сексуально непривабливих. При цьому, у порівнянні з чоловіками, що не мають дітей, чоловіки, що їх мають, визнають своїх партнерів достовірно менш фізично та інтимно-сексуально привабливими, проте привабливість їхніх дружин в контексті інтелектуально-світоглядної позиції – навпаки є вищою. На відміну від чоловіків, у жінок з дітьми і без дітей не спостерігаються розбіжності за показниками фізичної та інтимно-сексуальної привабливості. Натомість, зберігається характерне для чоловіків переважання в жінок з дітьми інтелектуально-світоглядної привабливості

у порівнянні з бездітними жінками. І у парах з дітьми, що розривають шлюб, і в бездітних, характер зв'язку показників шлюбного потенціалу з віком і стажем шлюбу є однаковим, - він вказує на зворотній зв'язок фізичної та інтимно-сексуальної привабливості партнера з показниками віку і шлюбного стажу, а також – на прямий – з інтелектуально-світоглядною привабливістю.

3. Рольові очікування й домагання в шлюбі і в парах, що мають дітей, і в бездітних парах, в процесі розривання шлюбу переважно характеризуються тенденцією до заниження. У порівнянні зі шлюбними парами, що не мають дітей, і чоловіки, і жінки з дітьми демонструють нижчий рівень значущості сексуальних стосунків та зовнішнього вигляду партнера, проте для них характерна більш виразні установки на ідентифікацію зі шлюбним партнером, на господарчі функції та на батьківство. При цьому, у порівнянні з бездітним подружжям, пари, що мають дітей, демонструють достовірно вищу неузгодженість у поглядах між чоловіками та дружинами на такий аспект сімейного життя, як значущість сексуальних стосунків, і нижчу – на ідентифікацію з партнером, господарчі функції, та ставлення до батьківства. Як пари з дітьми, так і бездітне подружжя, в процесі розривання шлюбу демонструють зворотній зв'язок віку і тривалості шлюбу зі значущістю сексуальних стосунків, важливістю зовнішнього вигляду партнера, неузгодженістю у поглядах чоловіка та дружини на ідентифікацію з партнером, на господарчі функції та на ставлення до батьківства; і прямий – з установками на ідентифікацію з партнером, на господарчі функції, на батьківство, а також – з неузгодженістю поглядів подружжя на сексуальні стосунки, позасімейну активність, емоційно-психотерапевтичну функцію сім'ї та важливість зовнішнього вигляду партнера.

4. І пари з дітьми в процесі розірвання шлюбу, і бездітні пари мають низьку задоволеність шлюбом та особистим сімейним життям, виразність якої не демонструє відмінностей між цими двома категоріями. При цьому, для бездітних жінок характерний достовірний зворотній зв'язок задоволеності шлюбом з віком та тривалістю перебування у сімейних стосунках; для чоловіків цих пар – тільки зі шлюбним стажем. Натомість, для пар з дітьми пов'язаність задоволеності шлюбом з віком та тривалістю шлюбних стосунків не є характерним.

5. В ході репрезентації шлюбу у семантичному просторі бездітних пар в процесі розлучення відзначаються тенденції до заниження у позитивності оцінки шлюбних відносин, у визнанні його вагомості та впливу на життя подружжя, та у сприйнятті його динамічності. Пари з дітьми характеризуються помірністю у визнанні значущості та впливу шлюбу на своє життя, - і в цьому вони достовірно переважають бездітні пари, а також – тенденцією до заниження позитивності оцінки шлюбних відносин та сприйняття його динамічності. При цьому, незалежно від наявності дітей, для пар, що перебувають в процесі розлучення, є характерним прямий зв'язок міри визнання вагомості та впливу шлюбу на своє життя з віком та тривалістю шлюбних стосунків.

Таким чином, гіпотеза дослідження була повністю підтверджена.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андросова А.С., Шеленкова Н.Л. Специфіка подружніх конфліктів. *Психологічний журнал*. 2019. Вип. 3. С. 22-31.
2. Бакуліна Г.Ю. Урбанізація як тенденція розвитку суспільства: міжнародний аспект. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск 18. С. 22-27.
3. Бевз Г. М., Трачук Д. В. Зміна уявлень про батьківство в чоловіків після народження дитини. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2015. Вип. 6. С. 129-134.
4. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї. МАУП, 2001. 170 с.
5. Вальчишена С. Розлучення батьків очима дитини. *Соціальний педагог*. 2012. № 10. С. 40-49.
6. Варга В.С., Маркович А.М. Особливості впливу розлучення на психічний розвиток дитини. *Журнал наукових праць Мукачівського державного університету*. 2015. №18 (13). С. 96-102.
7. Дейниченко Л.М., Качило А.Е. Особливості психологічної готовності до шлюбу в юнацькому віці. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2018. Випуск 4. С. 102-106.
8. Донець О. І. Особливості самосприйняття жінок після розлучення. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С. 380-383.
9. Донець О. І. Сімейний статус жінки як чинник її самосприйняття. *Психологічні перспективи. Спец. вип. Проблеми кіберагресії*. Луганськ: Промдрук, 2012. Т. 1. С. 30-39.
10. Дутко О.А. Розірвання шлюбу за законодавством України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки*. 2014. № 801. - С. 51-55.
11. Дьоміна Г. Психологічні особливості готовності до шлюбу сучасної сім'ї. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2019. № 1. С. 95-105.
12. Зубцов Д. Е. Особливості психологічних проблем розлучених жінок. *Психологія і особистість*. 2016. № 2 (10) Ч. 2. С. 88-95.

13. Івасюк Ю., Когут О. Теоретичне обґрунтування типології сімейної структури. *Психологія і суспільство*. 2008. № 4. С. 99-103.
14. Карпова Д. Психологічний аналіз сімейних ролей шлюбних партнерів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. Вип. 4. С. 41–45.
15. Карпова Д., Румак Т. Психологічні особливості поведінки шлюбних партнерів при розлученні. *Psychology Travelogs*. 2023. №3. Р. 193-202.
16. Карпова Д.Є. Психологічні умови формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді: дис.... д-ра філософії: 053. Хмельницький, 2021. 218 с.
17. Ковальова Є. О. Період очікування і народження дитини як детермінанта уявлень про власне батьківство. *Технології розвитку інтелекту*. 2014. - Вип. 5. С. 76-88.
18. Ковальчук Л. Вплив структурної неповноти сім'ї на розвиток і поведінку особи. *Родинні взаємини і проблеми виховання дітей*. Івано-Франківськ, 2005. С.11-14.
19. Ковальчук Л., Костів В., Максимович О. Вплив структурної неповноти сім'ї на розвиток і поведінку особи. *Родинні взаємини і проблеми виховання дітей*. Івано-Франківськ.1995. С.11-14.
20. Котлова Л., Саух І. Психологічні чинники задоволеності шлюбом на різних етапах подружнього життя. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. № 1. С. 223-228.
21. Кучеренко Є. В. Розлучення як проблема в психології сім'ї. *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. Вип. 10. С. 62-64.
22. Лакуста Т.Д. Причини появи неповних сімей в сучасному суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Педагогіка, соціальна робота”*. 2011. Випуск 22. С. 88-90.
23. Лещенко О. Г. Вітчизняний та зарубіжний досвід соціальної допомоги сім'ї в період народження дитини. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського*

- національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна. 2012. Вип. 18. С. 7-14.
24. Лисенко Л., Глущенко Н. Психологічні особливості готовності до шлюбу та сімейного життя в юнацькому віці. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Психологія»*. 2012. № 42. С. 62–72.
 25. Лукашевич М.П., Туленков М.В. Стан і тенденції розвитку сучасної сім'ї в Україні. *Соціологія. Загальний курс: підручник*. Київ. 2014. С. 220-225.
 26. Магдисюк Л., Цесля Т. Фактори, що обумовлюють психологічну готовність молоді до шлюбно-сімейних відносин. *Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka*. 2020. № 52. С. 67–70.
 27. Мазур М.Р. Психологічні особливості адвокатської діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного інституту. Серія: Юриспруденція*. 2017. №27. С. 106-109.
 28. Максимович О.М. Особливості виховання дітей із розлучених сімей: Навчально-методичний посібник. К.: ДЦССМ, 2004. 140с.
 29. Маркова М. В., Ветрила Т. Г. Загальний погляд на проблему формування та функціонування сім'ї. *Український вісник психоневрології*. 2009. Т. 17, вип. 1. С. 89-92.
 30. Мартинюк О. Соціально-психологічні концепції сім'ї як теоретична основа її емпіричного вивчення. *Психологія і суспільство*. 2008. № 4. С. 104-115.
 31. Мушкевич М.І., Федоренко Р. Психологія молоді сім'ї. Луцьк, 2018. 235 с.
 32. Овод Ю., Венцеславська Т. Практичні рекомендації розлученим людям щодо запобігання та подолання сімейної кризи «повторний шлюб». *Габітус*. 2021. № 21. С. 262-267.
 33. Пашкова Н. Психологічна допомога особам, що пережили розлучення. *Вісник [редкол.: В. В. Пастухова та ін]. К., 2019. Вип. 3. С. 167-168.*
 34. Пивовар А.М. Теоретичні основи дослідження мотивів створення шлюбу. *Актуальні проблеми особистісного зростання*. 2019. С. 192-195.
 35. Потапчук Є. Кризи сімейного життя та як їх подолати : довідник сімейного

- психолога. Хмельницький : ХНУ, 2014. 35 с.
36. Потапчук Є. М. Психологічна діагностика шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності з партнером : довідник сімейного психолога. Хмельницький : Видавництво «PolyLux design & print», 2020. 36 с.
 37. Потапчук Н.Д., Карпова Д.Є. Формування майбутнього сім'янина як психологічна проблема: *Габітус: науковий журнал з соціології та психології*. Одеса, 2022. Вип. №40. С.183–188.
 38. Ригель О., Посацький О. Теоретичні основи дестабілізації шлюбу. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*. 2021. 49. С. 85-96.
 39. Сергєєва С. М., Сидоров Я. О. Розлучення як форма припинення шлюбу (історичний аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 4. С. 114-122.
 40. Степико В. П., Гребеннікова Н.В. Розлучення як ризик сучасних шлюбно-сімейних відносин. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2016. Вип. 15. С. 73-80.
 41. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб. Кременчук. ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.
 42. Туровська А.О. Розлучення – одна з найскладніших соціальних проблем сучасного суспільства. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. 2015. Випуск 1(3). С. 164-166.
 43. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 364 с.
 44. Хараджи М.В., Шаровара О.Г. Соціально-психологічні особливості сімейних конфліктів у процесі розлучення. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 9(14). С. 665-675.
 45. Яцина О.Ф. Вплив сучасності на еволюційні перетворення в сімейній системі. *Фундаментальні та прикладні психологічні дослідження у практиках провідних наукових шкіл: реалії та перспективи*: [Міжнародна колективна монографія]. Макіївка: МЕРІ-Institution Is Certified by International Education Society, London, Great Britain, Донецьк: Світ Книги. 2012 р. С.434-455.

46. Adler A. Understanding Human Nature (Psychology Revivals). London: Routledge, 2013. 304 p.
47. Burns A. Perceived Causes of Marriage Breakdown and Conditions of Life. *Journal of Marriage and Family*. 1984. Vol. 46, No. 3. P. 551-562.
48. Craig G.J., Baucum D. Human Development. Pearson College Div; 9th edition, 2001. 718 p.
49. Durante K.M., Eastwick P.W., Finkel E.J., Gangestad S.W., Simpson J.A. Chapter One - Pair-Bonded Relationships and Romantic Alternatives: Toward an Integration of Evolutionary and Relationship Science Perspectives. *Advances in Experimental Social Psychology*, Academic Press, Volume 53, 2016. P. 61-74.
50. Fromm E. The Art of Loving: An Enquiry into the Nature of Love. New York: Harper & Brothers, 1956. 133 p.
51. Horney K. Our Inner Conflict. W. W. Norton & Co., 1945. 256 p.
52. Jung C.G. The Collected Works of C. G. Jung. Volume 15. Routledge and Kegan Paul; London, UK, 1922. 689 p.

Анотація

Ганна КУНДІУС. - Особливості сприйняття шлюбу, що розривається, парами з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу

У роботі проведено вивчення чинника наявності дітей як такого, що визначає подружні стосунки у сім'ї, та проаналізовано психологічні аспекти процесу розірвання шлюбу, - як з позиції визнання його в якості ненормативної кризи сімейного життя, для якої характерні ламання колишньої світоглядної системи з утворенням нової, що враховує втрачений об'єкт, та переживання низки негативних емоцій через розрив колишніх зв'язків, так і з позиції інтерпретації його як певного психологічного звільнення та основи для подальшого особистісного розвитку на противагу психологічному ув'язненню у непродуктивному шлюбі.

З метою визначення особливостей сприйняття шлюбу, що розривається, парами з дітьми і без дітей в процесі розірвання шлюбу, проведено емпіричне дослідження, у якому взяли участь 36 пар з дітьми, та 39 бездітних пар, що перебувають в стані розлучення. Було досліджено такі складові сприйняття шлюбу, як шлюбний потенціал, рольові очікування і домагання у шлюбі, задоволеність шлюбом і особистим життям в ньому, та репрезентація шлюбу у семантичному просторі.

В ході порівняльного аналізу виявлено особливості сприйняття шлюбу, що визначаються чинником наявності дітей у подружніх парах. При цьому вівся аналіз як по шлюбних парах в цілому, так і окремо по чоловіках та жінках. Також досліджено зв'язок складових сприйняття шлюбу з віком досліджуваних та стажем їхнього перебування у поточному шлюбі.

Ключові слова: шлюб, сприйняття шлюбу, розірвання шлюбу, розлучення, шлюбний потенціал, подружжя, наявність дітей, шлюбний потенціал, шлюбно-рольові очікування, домагання у шлюбі, шлюбна узгодженість.

Summary

Hanna KUNDIUS. – The peculiarities of the broken marriage perception by couples with and without children in the divorce process

The paper examines the factor of the presence of children as a factor that determines marital relations in the family, and analyzes the psychological aspects of the divorce process, both from the standpoint of recognizing it as a non-normative crisis of family life, which is characterized by the breaking of the former worldview system with the formation of a new one, which takes into account the lost object and the experience of a number of negative emotions due to the rupture of former ties, as well as from the position of interpreting it as a certain psychological liberation and a basis for further personal development as opposed to psychological imprisonment in an unproductive marriage.

In order to determine the peculiarities of the perception of a broken marriage by couples with and without children in the process of divorce, an empirical study was conducted, in which 36 couples with children and 39 childless couples in a state of divorce were studied. Such components of the perception of marriage as marriage potential, role expectations and harassment in marriage, satisfaction with marriage and personal life in it, and representation of marriage in the semantic space were investigated.

During the comparative analysis, the peculiarities of the perception of marriage, which are determined by the presence of children in married couples, were revealed. At the same time, the analysis was conducted both for married couples as a whole, and separately for men and women. The relationship between the components of the perception of marriage with the age of the subjects and the length of their stay in the current marriage was also investigated.

Key words: marriage, perception of marriage, dissolution of marriage, divorce, marital potential, spouse, presence of children, marital potential, marital role expectations, harassment in marriage, marital compatibility.